

PLAN PRESELJENJA BARANA U TOSKANU. MARCO SAMUEL CALOIAN VELIKOM VOJVODI DE' MEDICIJU: FIORENZA, 1574

*Savo MARKOVIĆ*ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Crna Gora
e-mail: markovics@t-com.me

IZVLEČEK

Osvojitev mesta Bar in družbene spremembe, ki so povzročile ciprski konflikt na južnem Jadranu, so imele daljnosežne posledice. Tiste, ki so bile povezane z intenzivno migracijo prebivalstva, je bilo možno takoj občutiti. Članom mestnih elit, skladno z lastnimi interesi, pa tudi s svojo odgovornostjo, je uspelo dobiti načine izselitve v Istro in Italijo. Toskanska pobuda za reševanje problematike depopulacije je sovpadala s prizadevanji uglednega plemiča Marka Samuela Caloiana, ki je leta 1574 nameraval preseliti v Toskano 100 barskih družin. Njegovo pismo, shranjeno v Državnem arhivu v Firencah (Archivio di Stato di Firenze), prepisano in analizirano, predstavlja izjemno pričevanje odnosov, komuniciranja in prizadevanj mestnega patriciata, ki je hitro izginjal, pa o tem, kako dediči družbenega kapitala v novih geopolitičnih okoliščinah skušajo dolgoletne pristojnosti ohraniti.

Ključne besede: Firenze, Veliki vojvoda, Bar, rodovniki, migracije, priseljenci, 16. stoletje

IL PIANO DI RIMOZIONE DEGLI ABITANTI DI ANTIVARI IN TOSCANA.
MARCO SAMUEL CALOIAN AL GRANDUCA DE' MEDICI: FIORENZA, 1574

SINTESI

La conquista di Antivari ed i cambiamenti sociali che nella zona dell'Adriatico meridionale sono stati causati con la guerra di Cipro, hanno avuto le conseguenze di vasta portata. Quelle associate alle intense migrazioni di popolazione cominciarono subito a farsi sentire. I membri delle élite cittadine, in base ai propri interessi, ma anche le responsabilità, stavano trovando le modalità di spostamento verso l'Istria e in Italia. L'iniziativa toscana per risolvere il problema del suo spopolamento ha coinciso con gli sforzi dello stimabile patrizio Marco Samuel Caloian in modo che nel 1574 egli cercò di trasferire in Toscana 100 famiglie da Antivari. La sua lettera, che si conserva nell'Archivio di Stato di Firenze, trascritta e analizzata, è la straordinaria testimonianza dei rapporti, la comunicazione e gli sforzi del patriziato antivarino che stava scomparendo, nonché di come gli eredi del capitale sociale anche in nuove circostanze geopolitiche con gli ampi progetti tendono a conservare le secolari prerogative.

Parole chiave: Firenze, il Granduca, Antivari, genealogie, migrazioni, immigranti, Cinquecento

UVOD

Dokument Državnog arhiva u Firenci (*Archivio di Stato di Firenze*), koji je predmet razmatranja ove studije, pomenut je (ASF, Med., f. 758, c. 65), između ostalih izvora, s kratkim osvrtom na njegovu sadržinu, u radu Doriane Popove Dell'Agata, „*Greci e Slavi in alcuni tentativi popolazionistici dei primi Granduchi di Toscana*“, objavljenom u izdanju *Europa Orientalis* iz 1989. godine, Univerziteta u Salernu. Odnosni arhivski izvor je zatim kontekstualizovan u javno i političko djelovanje istaknutog pripadnika barskog patricijskog roda Samuelis u knjizi *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara* (Perast 2014.), da bi u ovom radu, ishodomanjem snimka dokumenta iz 1574. godine iz firentinskog arhiva, serije *Mediceo del Principato*, bio podrobno analiziran.¹ Nadalje se, ponajprije, vrijeđi posvetiti rodu i životopisu njegovog autora.

Sl. 1: Francesco di Lorenzo Rosselli (? / anonim) – *Fiorenza: veduta „della catena”*. Poslije 1482. g., ksilografija (Berlin, Kupferstichkabinett).

1 Ljubaznim nastojanjem prof. dr sc. Nelle Lonza i dr sc. Francesca Bettarinija, izvršio sam uvid u navedenu ispravu. Stoga svesrdno zahvaljujem pomenutim uvažanim kolegama, bez čije bi intervencije i zauzimanja rasvjetljavanje i objavljivanje ovog vrela sačekalo neku drugu priliku.

VITEZ MARKO SAMULEIS–KOLOJANI: BARSKI PLEMIĆ I EKSKURS O PORIJEKLU NJEGOVOG RODA ZASNOVAN NA HUMANISTIČKIM NARATIVIMA

Cavaliere Marco Samuele (Marin, Samueli-Kolojani; *Caloian*) se pominje maja 1596. kao „*huomo gia nobile*“ u Baru (Marković, 2009, 201). Jedan od najznačajnijih barskih patricijskih rodova XIV–XVII v., kojem je pripadao, analiziran je u više historiografskih priloga (Marković, 2009; Marković, 2014, 673–677). Znakovito je da se nadimak roda *Caloian* bilježi i uz Markovog imenjaka, pomenutog 1517. g (Bošković, 1962, 269–270). Ime *Caloian*, vizantijskog porijekla, u obliku *Caloian* zabilježeno je još 1176. godine u *Supetarskom kartularu*. Nastalo je transonimizacijom od antroponima stvorenog grčkim prijedlogom kalós – „*lijep*“ + Jan: „*lijepi Ivan*“ (Vidović, 2007, 435, 438). U Veneciji, *S(er)*. *Marco Samueli* je 18. januara 1490. naveden kao jedan od četvorice izvršitelja testamenta *Nicolaus-a Bonis condam Ballo de Antibari*, žitelja predjela S. Marco, župe S. *Anzolo* (Čoralić, 2006a, 48, 94; Čoralić, 2006b, 232, 234, 238, 246, 259). Iako taj podatak nagovještava da je Marko možda bio iseljen u Veneciju, mogao bi biti identičan sa osobom koja se nalazi u Baru prije 19. maja 1517., gdje se tada pominje *Marcus Samuel dictus Caloian*. Patricij individualiziran na taj način potvrđuje zakletvu da nikad nije isplaćivao zakupljeni namet „*de pan*“ u ime *ser Jacoma Sirocho*, osim u barskoj komori, pred potestatom, „*a conto delle sue bollete*“, i pred komornikom.² Tom prilikom je uz njegovo porodično prezime zabilježena odrednica koja bi načelno mogla implicirati predaju o makedonskom, bugarskom odnosno vizantijskom porijeklu, kakva se mogla obdržavati u ovom rodu.

Iako samo u domenu pretpostavke, zajedničko navođenje prezimena Samueli i Kalojani (*Caloian*), kako se u izvorima bilježe („*dictus*“) pojedini njihovi nosioci, upućuje na makedonsku tradiciju, bugarsko istorijsko nasljeđe, odnosno na nekadašnju povezanost ovih prostora s Vizantijom, ili s predstavnicima vizantijske vlasti. Prezime *Samuel* bi možda moglo, prema eventualnoj tradiciji i hipotetičnom traganju za vlastitom prošlošću, vezivati pretka ovog starog roda sa carem Samuilom (976–1014.). *Barski rodoslov* memoriše njegov pohod na Duklju i dalje do Zadra, opsadu Ulcinja i Vladimirovo zarobljavanje (što se možda zbilo oko 988. g.). Uzet i kao nadimak, *Caloian* moguće da bi vezivao pretpostavljenog pretka ili jedan ogranak roda za bugarsku dinastiju Asena – Ivana Kalojana. Bugarski kralj Kalojan (1197–1207.) sebe je smatrao vladarem Vlaha, kao što su to bili i njegovi prethodnici Simeon, Petar³ i Samuilo („*imperatores Bulgarorum et Blachorum, Symeon, Petrus et Samuel*“). Kalojan je u pismu papi Inocentu III isticao svoje romansko porijeklo („*decendentes a sanguine Romano*“), a u njemu takođe kaže da su njegovi prethodnici iz Rima („*Quod de nobili Urbis Romae prosopia progenitores tui*

2 Podatak iz Državnog arhiva u Veneciji – ASV, *Lettere rettori ai Capi*, Antivari, br. 53 (19. V 1517.), *Vincenzo Loredano*, *Podestà d'Antivari*, ustupljen mi je predusretljivošću dr sc. Lovorke Čoralić.

3 Petar, sin Simeona Bugarina, „*posla u Konstantinopol kao taoce svoje sinove Borisa i Romana, kojima nakon smrti njihova oca bje dopušteno otići u Bugarsku i preuzeti vlast nad očevim kraljevstvom, budući da braća David, Mojsije, Aron i Samuilo, sinovi u Bugara vrlo uglednog Komitopula, poticahu puk na pobunu*“ (Orbini, 1999, 487–488).

origiem traxerint).⁴ Istorijske činjenice su tako prepisivačkim žarom srednjovjekovnih redovnika mogle poslužiti kao poveznice i ishodište promišljanja onovremenog građanstva. U *Ljetopisu popa Dukljanina*, car Samuilo se pominje više puta.⁵ Pop Dukljanin navodi i da je „*dux Caloioannes Cumano*“ skupio veliku vojsku te s Gojislavom napao dukljanskog kralja (Pop Dukljanin, 1999, 65–69, 89–90; Orbini, 1999, 269, 285, 287, 290, 361, 503). Mavro Orbini u *Kraljevstvu Slovena*, piše:

*U to doba konstantinopolski car posla s moćnom vojskom u Albaniju svog vojskovođu Kalojoana Komnena, koji udruži svoje ljude s onima Gojislava i nećaka mu, te krenuše u pohod protiv kralja Đurđa. [...] Kalojoan krenu tada svojom vojskom u napad na grad Skadar, pa kad ga zauzeše, zatekoše tamo zatočenoga Grubešu. Oslobodiše ga iz tamnice te ga na nalog carev, a uz suglasnost naroda, proglasiše kraljem.*⁶

Na navedena razmatranja se nadovezuje narativni istorijski izvor koji je zabilježen prijepisom u XVI v. Zahvaljujući kolegini Nelli Lonzi, skrenuta mi je pažnja na dokument iz Državnog arhiva u Veneciji (ASV), *Miscellanea atti diplomatici et privati*: pod brojem 54 – „*Inventario manoscritto sec. XX*“. Upućujući možda na „renesansni fabrikat“, tu se nalazi sljedeći tekst:

1196. 4 luglio

Copia di diploma di Alessio III. Angelo Comneno inperatore di Costantinopoli a Giovanni e Demetrio Colojanni, con cui li riconosce discendenti da quella familia che, venuta da Antivari, ebbe a fondatore e imperatore Giovanni, derivante dalla schiatta Angelo Ilario/Florio? Comneno, e dovuta che, mancando eredi al trono inperiale, della famiglia regnante, esso vada ai loro discendenti, e concede ad essi in perpetuo facoltà di creare cavalieri delo ordine Costantiniano, i principi, duchi, baroni, notai e giudici e di legittimar bastardi. Dato a Costantinopoli.

Navedeni sadržaj isprave od 4. jula 1196. govori o prijepisu diplome vizantijskog cara Aleksija III Andela (*Angelos*), koji je vladao od 8. aprila 1195. do 18. avgusta 1203. Tom ispravom konstantinopoljski imperator priznaje Ivanu i Dimitriju *Colojanni*, potomcima porodice koja je došla iz Bara i imala za utemeljitelja i cara Ivana, koji je poticao od loze *Angela Ilaria* ili *Floria* (?) Komnena - da joj je, u slučaju da ne bi bilo nasljednika za

4 Inocent III je, preko svojeg legata, 8. novembra 1204. krunisao Kalojana kraljevskom krunom. Georgije (Ostrogorski, 1998, 378–379, 385–386; Mirdita, 1995, 34–35, 75).

5 „*Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari iussit et commisit praelia multa cum Graecis*“; „*supradictus Samuel Bulgarinorum imperator, congregato magno exercitu, advenit in partibus Dalmatiae supra terram regis Vladimiri*“; „*imperatoris Samuelis filia*“; „*regnum Samuelis*“ (Marković, 2009, 191–192).

6 Kralj Grubeša je sahranjen u barskoj katedrali (Orbini, 1999, 301–302).

carski tron iz vladajućih porodica, isti trebao pripasti.⁷ Stoga je pomenutima dodijeljena trajna mogućnost titulisanja viteštvom Konstantinovog reda, kao i kneževskim i naslovnima vojvode, barona, notara i sudija, te ozakonjenja kopiladi. Na kraju je navedeno: „*Dato u Kostantinopolju.*”

Nekoliko interpretativnih konkluzija, čini se, povezuje kontekst zavičajne istorije s vizantijskim dinastijama. Du Cange je sugerisao da dinastija Komnina potiče od plemenite rimske familije koja je pratila Konstantina Velikog na Istok, ali iako su takve mitološke genealogije bile uobičajene i uistinu potvrđene u njoj bliskom rodu *Doukas*, odsustvo takve potvrde u vizantijskim izvorima govori protiv Du Cangeovog gledišta (Du Cange, 1680, 169, 205). „*Imperatore Giovanni*” možda je Jovan II *Komnenos*, koji je vladao od 1118. do 1143. g., s čijom vladavinom je započelo drugo razdoblje dinastije Komnina. Poznat i kao „*Jovan Lijepi*” (*Kaloïðannēs* – otkuda bi mogla postojati referenca na barsku familiju; međutim, ne zbog svoje fizičke ljepote već pobožnosti), ili „*Jovan Dobri*”, bio je najstariji sin cara Aleksija I i Irene Duka (*Doukaina*).⁸ Tokom vladavine od 25 godina stupao je u savezništvo sa Svetim Rimskim Carstvom i odlučno porazio Pečenege, Ugare i Srbe na Balkanu te lično predvodio brojne pohode protiv Turaka u Maloj Aziji (Ostrogorski, 1998, 355–357; Du Cange, 1680, 178–179). To je ujedno i posljednje razdoblje samosvojnosti Dukljanske države. Prvi period dinastije Komnina trajao je kratko: Isak I Komnin vladao je od 8. juna 1057. do 1. septembra 1059. g.⁹

Uzdizanje filadelfijske porodice Anđela započinje udajom Teodore, kćerke Aleksija I Komnina, za lijepog Konstantina Anđela (Ostrogorski, 1998, 376–377, 534). Dinastiji *Angeloi* su pripadali carevi razdoblja 1185–1203., a po ženskim linijama još nekoliko vizantijskih vladara. Mihailo Anđeo (1204. – oko 1215.), koji je izbavio Aleksija III Anđela iz Monferrata, osnivač je Epirske Despotovine;¹⁰ ogranak familije *Komnenos Doukas* je od XIII do XV v. gospodario Epirom, Tesalijom i Solunom.¹¹ Smatra se i da bi anonimni pisac kojeg Giammaria Biemmi naziva „*Baranin*” trebao biti *Paulus Angelus*,

7 Možda je prepisivač redni broj s dokumentarnog predloška pretvorio u lično ime, ovdje istaknuto znakom pitanja i *italic*-om. Ipak, među mogućim poveznicama, na koje bi ukazivali transkribovani podaci, ističu se sklapanje saveza između Aleksija III Anđela i Kalojana 1202. g., kojim su potvrđene stečevine bugarskog vladara, kao i ličnost Hilarija, rođaka Aleksija I Komnina, prota Atosa oko 1110. - „a very obscure figure” (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991a, 64; The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991b, 1095, 1143). Up. pretpostavku iznijetu u: McDaniel, 1982–1983, 43–50.

8 Smatra se najvećim od careva iz dinastije Komnina (Ostrogorski, 1998, 330, 355).

9 *Manuel Erotikos Komnenos* je bio njegov otac i djed – preko Isakovog mlađeg brata, Jovana Komnina, odnosno Aleksija I Komnina, vizantijskog cara 1081–1118. g. Genovežani se 1436. g. obraćaju „*domino Calo Janti, dei gratia imperatori Trapesondarum*”; Jovan IV, trapezuntski car 1429–1459., poticao je iz dinastije Velikih Komnina (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991b, 1143; Ostrogorski, 1998, 330, 332, 399, 533; Jorga, 1902, 1).

10 Mihailo I Anđeo Duka je 1215. g. iz crkve Sv. Marije u Krajini odnio u Drač mošti sv. Vladimira. O ranim epijskim dinastijama, posebno o Mihailu II (1236. nasljeđuje Teodora Angela, protivnika bugarskog cara Ivana II Asena), koji je u borbi s Mihailom Paleologom u Pelagoniji 1259. izgubio Despotovinu, v.: Angelo Comneno, 2007, 14–16.

11 Navedenim prezimenima razlikovali su se od pripadnika roda *Angeloi* koji su bili niži funkcioneri, ljekari i duhovnici (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991a, 98; Ostrogorski, 1998, 394–395, 405, 474).

1417–1469.¹² Sveštenik Biemmi se knjigom iz 1756. poziva na djelo koje je napisao autor – „*il quale dalla sua patria d'Antivari nominarò per sua distinzione Antivarino*“ (Biemmi, 1756, *Prefazione*, 9). Taj dakle Baranin „*avea un Fratello ch' era Ufficiale di que' soldati che formavano la stessa guardia di Scander-Begh*.“¹³ Otuda je njegova knjiga, iako s nešto nedostajućih strana (npr. kad je riječ o vanjskoj pomoći „*manca il libro dell' Antivarino*“),¹⁴ posebno pri kraju („*fine del libro dell' Antivarino*“), bila od značaja pri pisanju povijesti o Skenderbegu (Biemmi, 1756, 456). Pišući o porodici *Angelo* i o Drivastu, Biemmi navodi: „... *Conte Andrea Angelo, ch'era uno de' primi della Città per la nobiltà del sangue*“ – dajući pojašnjenje i referencu u fusnoti – „*Dischendea dalla casa Angeli, che una volta godea la Signoria d'Antivari*“: *così riferisce l'Antivarino*“ (Biemmi, 1756, 126). Istakao je da je Baranin saopštio da je porodica *Angeli* nekad uživala gospodstvo Bara.

U knjizi Francesca Sansovina iz 1568. navodi se da rod „*Angelo, discesa della casa imperiale di Costantinopoli*“ – „*hebbe oltre all' altre cose da prima a quella notissime*“ – „*specialmente Driuasto, Antiuari, & Croia, & possiede anchora al presente Antiuari con Dolcigno, & altri luoghi che non hanno piegati li ginocchi auanti l'idolo Baal*“ (Sansovino, 1568, 353). Familija *Angelus* se u XVI v. bilježi s intitulacijom *duces Drivasti*, međutim, pretpostavlja se da je tamo došao Petar Angelo, brat dračkog nadbiskupa Pavla.¹⁵ Prema pisanju Benedikta Orsinija u *Miniatievom zborniku*, Aleksej Komnin (1432–1505.), rođak posljednjeg trapezuntskog cara Davida, oženio se Agnezom, kćerkom Andrije Angela, moćnog gospodara Drača i vojvode Drivasta (Ćosić, 2015, 88). F. Sansovino navodi da je otac nadbiskupa Pavla bio „*prenominato Conte Andrea capitano delli ottimati de Driuasto, dell' eccellentia della qui casata sendo per tutto assai manifesto* ...“ (Sansovino, 1568, 359). Pominje se i povelja cara Mihaila Paleologa iz 1295. Mihailu i Andriji *Angelo*, čije je pretke privilegovao car Lav I („*qui ut clare cognoscimus Drivastensem civitatem*“), no ona se tiče sredine XVI v. i Paola¹⁶ i Andrije Angela („*falsario genealogiarum famoso*“).¹⁷

12 Alb. Pal Engjëlli (Malaj, 2015, 7).

13 Giammaria Biemmi, *Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-Begh*. Seconda Edizione. Brescia: Giammaria Rizzardi 1756, *Prefazione*, f. 6. Statut Drivastске prvostolnice, koji je potvrdio drački nadbiskup Pavle Angelo, kaligrafisao je 1464/68. g. Baranin Šimun Dromazijan (Marković, 2014, 622–623).

14 Biemmi navodi da mu je slučajno došla u ruke jedna stara knjiga pisana na latinskom, ali tako oštećena i iskidana, da su joj nedostajali početak, kraj i još nekoliko strana. Ipak, iz jednog sačuvanog komada zadnje strane, na kojem se nalazio čitav naslov knjige, zaključuje se da je autor bio Albanac (njegovo ime je bilo ispušteno) i da je djelo 1480. štampano u Veneciji, o trošku Erharda Ratdolta iz Augsburga: „*Explicit Historia Scanderbegi edita per quendam Albanensem. Venetiis impressa industria, atque impensa Erhardi Radolt de Augusta anno Domini 1480. die 2. mensis Aprilis ducante Joanne Moceynico inclyto duce*“ (Biemmi, 1756, *Prefazione*, 3–4).

15 Mletački Senat je 20. decembra 1478. „*Petro Angelo de Drivasto*“, bratu pokojnog nadbiskupa, odredio mjesečnu penziju od 6 dukata (Šufflay, 1916, 40–41).

16 Diplomom od 25. aprila 1273. Mihailo VIII Paleolog dodjeljuje privilegije Mihailu II Angelu i njegovom bratu Andriji, kojima se *Angelo Comneno* priznaju kao bivši suvereni na tronu Istoka s potpunim ovlaštenjem na Sveti Carski Anđeoski Red Konstantinovaca te mogućnošću nasljednog intitulisanja plemića, što papa Pavle III potvrđuje 1540. i 1545. godine Paolu i Andrei Angelu Comnenu (*Angelo Comneno*, 2007, 40).

17 „*a. 1567. ab Andrea Angelo duce Drivasti, qui quendam pro sua potestate doctorem creasset, privilegio de laura doctoris*“ (AA I, 1913, 140). Ističe se i da su ličnosti pomenute u diplomi zapravo živjele u XV

Jednu je „vrlo zbrkanu genealogiju“ („*lo trasunto... del'origine delli Despoti de Servia... scritto in lingua Chiureliza Serviana*“) 1545. g. „*il signor Andrea Angelo della imperiale stirpe Constantinopolitana*“ poslao iz Venecije don Gjonu Musachiju (Božić, 1979, 335). Andrea Angelo je 1577. g. objavio nove statutarne odredbe „*e i capitoli della Milizia Aureata Angelica Costantiniana*“, a njegovom je bratu *Hieronimu*, patronu i velikom majstoru toga reda, Sansovino posvetio svoju knjigu.¹⁸ Svakako postoji sličnost između navoda u knjizi čije autorstvo Biemmi pripisuje „*Baraninu*“ i djela F. Sansovina, koji ističe da je drački nadbiskup *Angelo* bio Skenderbegov povjerenik, a njegov brat *Pietro* jedan od kapetana „*sopra cinquecento eletissimi cavalieri*“.¹⁹

Ukoliko Samuel nije pripadao viteškom redu Konstantinovaca, moguće da je narativ o *Calojanni*-ma, koji sadrži slične odredbe kao i diplome Angelima,²⁰ trebao da posluži sticanju viteške titule koja je u Mletačkoj Republici dodjeljivana podanicima s cijelog njenog državnog prostora. Prilikom imenovanja naslovom kavalijera cijenile su se pojedinačne zasluge, odanost, ali i ukupan doprinos pojedinih familija Prevedroj, koji je mogao obuhvatati nekoliko generacija predaka. Dodijeljena titula je obuhvatno vezivala uticajne nosioce uz mletačke interese. Fenomen „*izmišljanja tradicije*“ se „*razbuktava*“ u jeku političkih previranja u kojima sazrijeva ideja o opštoj protivosmanskoj koaliciji hrišćanskih sila i papinstva (Čosić, 2015, 118–126). Doprinos genealoškoj mistifikaciji Komnina daje i barski, u Dubrovnik iseljeni rod Besali,²¹ a važna je činjenica da je 1599–1607. barski nadbiskup bio Toma Orsini (Ursinić, Medvjedović, Baštić), rođak pomenutog Benedikta, genealog i heraldičar, pripadnik srednjovjekovnih vlasteličića zaleđa Slanoga i trebinske oblasti, navodni potomak „*ilirskog*“ ogranka glasovitih rimskih patricija.²²

No, vratimo se autoru plana upućenog toskanskom Velikom vojvodi. Marko Samuel se nije mirio sa političkim i društvenim uslovima u kojima se našao Bar avgusta 1571. godine. Jedan od najimućnijih Barana („*di principal conditione in Antivari*“), napustio je svoj grad i našao se na italijanskom tlu: „*abbandonò il paese e venne ad habitare in questi paesi fin 'al tempo della guerra passata*“ (Makusev, 1874, 266). Kao mletački građanin, živio je 1596. g. s djecom u Veneciji (Makusev, 1874, 268). Tada je uveliko djelovao kao

v. i pripadale familiji velikih drivastskih feudalaca *Span: Michael* (†1442.) i njegov sin *Andreas*. Up.: Sansovino, 1568, 349v; Čosić, 2015, 88.

18 Među sadrugovima, tom se prilikom pominju i *Niccolò* iz ogranka „*dei Cernovichì*“, kao i *Vlatico Angelo* „*dei Cossazza*“ (Angelo Comneno, 2007, 27).

19 „... *riuerito, massime dalli Principi d' Albania, & spetialmente da Scand. che riposava tutto in quello ...*“. Primjetna je i uloga *Dimitria Franca*, „*degli Ottimati di Drivasto*“, koji je bio „*Spenditore di Scanderbegh*“, odnosno njegov hroničar: „*Gli illustri e gloriosi gesti fatti contra Turchi dal signor Don Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg*, Venezia 1545 (Sansovino, 1568, 359, 361v, 365, 369v; Božić, 1979, 381).

20 „... *concede ad essi in perpetuo facultà di creare cavalieri delo ordine Costantiniano, i principi, duchi, baroni, notai e giudici e di legittimar bastardi*“ (ASV, *Miscellanea atti diplomatici et privati*, No. 54 – Inventario manoscritto Sec. XX). Up.: S. Angelo Comneno, 2007, 41.

21 Prema S. M. Crijeviću, *Camillus Besalium „Alexei Comneni Trapezuntini principis, res gestas et, quo periit, naufragium eleganti stylo commemorat*“ (Marković, 2006, 284–285). V. životnu trajektoriju Alekseja Postuma (1505–1570.) u: Čosić, 2015, 89–90.

22 Medvjedović (kraj XIV v.) su bili ogranak Ljubibratića. Fra Toma Orsini je, ponesen genealogijom Komnina, povezo popovske i slanske Medvjedoviće s napuljskim ogrankom Orsini-Balzo, čiji su izdanci nakon gubitka Epira pod carem Dušanom zadržali posjede oko Kroje (Čosić, 2015, 62–64, 92).

agent i jedan od povjerenika koji u dužem vremenskom razdoblju uspostavljaju i održavaju kontakte između pokorenih hrišćana i evropskih sila u cilju oslobođenja od turske vlasti. Još u januaru 1574., nakon što je 7. marta 1573. zaključen mirovni ugovor između Venecije i Porte kojim je za Mlečane izgubljen Bar, Marko je toskanskom Velikom vojvodi predložio preseljenje, preko Ancone, sto porodica iz grada i sa barske teritorije. Shodno traženim izuzećima i povlasticama, zaključuje D. Popova Dell'Agata, jasno rezultira da se radilo o seljacima koji su na bijeg bili podstaknuti osjetivši se ugroženim mjerama prisilne islamizacije. Jedan od uslova koje je Samuel istakao bio je da „*possino menar e tener un prete di loro lingua schiava*“ (Marković, 2014, 676). Bilješke na Samuelovom dokumentu svjedoče da je prijedlog bio uzet u razmatranje od strane firentinske državne kancelarije (Popova Dell'Agata, 1989, 112).

POSLJEDICE KIPARSKOG RATA I „*LA MAGGIORE IMPRESA E LA PIÙ UTILE, CHE SI POTESSE FARE HOGGI PER LA CHRISTIANITÀ*“

Vitez *Marco Samuelis* (Kolojani) se u istoriografskoj literaturi odavno smatra jednim od najpoznatijih organizatora pobuna XVI–XVII v. radi rušenja turske sile na zapadnom i središnjem Balkanu – *Pokreta hrišćana* razdoblja 1593–1614.²³ To je vrijeme koje obuhvata austrijsko-turski rat (1593–1606.) i godine do nestanka s istorijske scene glavnih zagovornika antiosmanskog udruživanja sa zapadnim silama na ovim prostorima, nikšićkog vojvode Grdana (1612.) i patrijarha Jovana (1614.), kada dosluh na toj liniji zamire.²⁴ Iako se na njega ukazuje još 1874. godine (Makusev, 1874, 266–268), Samuelov društveni i politički angažman, koji obilježava nekoliko međunarodnih prijedloga i poduhvata (na koji upućuje i titula *Cavaliere*), još uvijek je premalo rasvijetljen. U istom kontekstu ističu se imena nekoliko Dalmatinaca. U to vrijeme se kao politički agenti

23 Na čelu pokreta nalazili su se crkveni velikodostojnici: ohridski mitropolit Atanasije („*tutti sequitavano il loro arcivescovo chi era vestito di rosso*“), pečki patrijarh Jovan, biskupi Lješa i Korčule (Bulatović, 1931, 298; Šufflay, 1991, 54–55). Up.: Makusev, 1874, 270.

24 Sklapanjem mira između Austrije i Osmanskog Carstva 1606. godine, inicijativu u predvođenju antiturske alijanske preuzimaju prekomorske katoličke zemlje, posebno Španija, nastojeći stvoriti svoja uporišta na Balkanu. Posljednji italijanski vladar koji je pomišljao na krstaški pohod na Balkan bio je Cosimo II de' Medici. Kada su početkom septembra 1609. u Firencu stigli povjerenici patrijarha Jovana i vojvode Grdana da zatraže pomoć za podizanje ustanka, Vita, prvi sekretar Cosima II, odlučno ih je odbio. Veliki vojvoda se zatim pokolebao, te je kapetana Ivana Daničića, ponovo pristiglog u Firencu 1611. g., lično primio i 8. juna dao sastaviti istovjetna pisma za patrijarha i vojvodu, tražeći da ga izvijeste da li su još uvijek voljni da ga prime za svojeg vladara. Kaluđer Damijan Ljubibratić i Dimitrije Baranin boravili su potom u Madridu, odakle su početkom 1612. upućeni u Napulj, da pregovaraju s potkraljem (Živković, 1992, 40, 41; ICG 3, I, 1975, 85–87). Porijeklom katolik iz Bosne ili Morlakije, *Giorgio Danicichio* stiže u Senj nakon zbivanja oko Klisa. U Senju se Đuro oženio, a nakon što su ga uskoči izabrali za vojvodu i u tome potvrdio Ferdinand I, Osmanlijama, posebno na području Neretve, nije dao mira. Braća „*Danicichi et soldatesca*“ predvodili su uskoke u vrijeme pape Siksta V. „Diničić, nasljednik slanskih Dolisti-Tasovčiča“ (Novaković, 1870, 444; Makusev, 1874, 373–374, 377–378; Čosić, 2015, 118). Baranin Nikola Stanišin je 1608. bio izaslanik stefanskog biskupa i zavjerenika koji su nastojali da zagriju dvor napuljskog potkralja za akciju protiv Osmanlija, dok je dubrovački pomorac i trgovac Dolistović 1610. g. i u okolini Bara obavio popis ljudstva za borbu protiv njih (Hrabak, 1984, 55, 62).

pominju i „*uno de Dulcigno di familia Gliubizza*“ (1595.) i kavalijer Toma Peleš iz Lješa (Šufflay, 1991, 55). Koncentrišući se na magistralna zbivanja, crnogorska historiografija se, međutim, na navedene ličnosti gotovo nije osvrnula, svrstavajući ih uopšteno u političke avanturiste, iskrene zanesenjake, katoličke emisare, posrednike i agente između lokalnih glavara i raznih ličnosti na Zapadu, koji su najvećim dijelom bili „*iz Albanije i sa Crnogorskog primorja*“ (ICG 3, I, 1975, 75–76; Živković, 1992, 39).

Franjo Antun Bartučević je bio kod austrijskog cara Rudolfa, koji je aprila 1595. proglasom objavio hrišćanima Bosne i susjednih krajeva da ih prima pod svoju zaštitu. Posebno za to zadužen, pomenuti je Hvaranin, da bi pridobio Rufima II Njeguša (1593–1637.) za pokret hrišćana, posredstvom dvojice svojih ljudi poslao crnogorskom vladici carev pismeni poziv da uzme učešće u opštem ratu protiv Osmanskog Carstva (ICG 3, I, 1975, 75). Vladika Rufim II je, u ime Crnogoraca, shodno dokumentu od 15. juna 1595., pristao na savez s Rudolfom II i izjavio spremnost da podrži hrišćansku akciju, a njegov odgovor se smatra prvim pismom političkog karaktera jednog crnogorskog vladike (ICG 3, I, 1975, 75; HBL, 1, 1983, 491).

Uvjerivši se da je narod spreman na ustanak protiv Turaka, posebno u albanskim krajevima, biskup Koručule Augustin *Quintius* je stupio u kontakt sa Špancima; stigavši u Venciju, posredstvom papinskog nuncija Ludovica Taverne upoznao je s tim i Svetu Stolicu (Armanda, 2012, 70). U Veneciju iz Budve ubrzo u januaru 1595. dolazi i Toma Peleš, koji je kao albanski predstavnik²⁵ nunciju predao predstavku o planiranju ustanka protiv Turaka, zatraživši da papa pomogne akciju.²⁶ Taverna 25. februara 1595. javlja kardinalu San Giorgiu da će, na njegov nagovor, Peleš poći u Rim, kako bi lično izložio sve o protivturskim planovima u Albaniji (Armanda, 2012, 70). Otputovavši u Rim 18. marta, Peleš stiče veliku papinu naklonost i povjerenje; Rimska kurija mu je dala 500 dukata za organizovanje ustanka.²⁷

U drugoj polovini 1595. g., biskup Kvincij je sa svojim vikarom, dominikancem fra Gielliom, pripremao teren za „*arbanaški ustanak*“; dok su senjski uskoci plijenili mletačke fregate, biskup i vitez *Bertučić* sastajali su se u Dubrovniku i Boki „*sa kolovođana arbanaškog pokreta*“ (Jelić, 1904, 342). Kvincij je zapravo u septembru 1595. otputovao u Budvu pod izgovorom obavljanja informativnog procesa oko postavljanja novog biskupa, a zapravo radeći na organizovanju protivturskog ustanka u Albaniji (Armanda, 2012, 70). Kako je o navedenom posredstvom dojavljivača bila upoznata i Mletačka Republika, Senat je knezu Kotora tajno naložio 21. septembra 1595. da provjeri cijelu stvar, i da utvrdi da li biskup Kvincij i Peleš rade na podizanju ustanka (Armanda, 2012, 70). Biskup Kvincij je iz Budve obišao neka mjesta u Albaniji i sastao se sa osam predstavnika, s kojima se dogovarao o najboljim načinima na koje bi se mogli zauzeti Ulcinj i Skadar (Armanda, 2012, 70). Do-

25 Iseljen u Budvu, Peleš je saradivao s Tomom Orsinijem, budućim barskim nadbiskupom; isticao se među pokretačima porobljenog naroda uz Bartučevića, malteškog viteza reda sv. Jovana Jerusalimskog, Dubrovčanina Toma Budislavića, ljekara i kanonika, kasnije trebinjsko-mrkanskog biskupa, fra Dominika Andrijaševića i nekih (drugih) Dubrovčana (Tadić, 1932, 27; Šufflay, 1991, 55; Ćosić, 2015, 119–126).

26 L. Taverna je predstavku poslao papi, obavijestivši o svemu državnog sekretara Svete Stolice, kardinala Cinzia Aldobrandinija (Armanda, 2012, 70).

27 Peleš je novac predao korčulanskom biskupu u Dubrovniku (Armanda, 2012, 70; Makusev, 1874, 268).

govoreno je da u Ulcinj, uz pomoć jednog poturice, uđe nekoliko naoružanih Albanaca koji će, kad padne noć, otvoriti vrata zavjerenicima (Armanda, 2012, 71). U vezi sa Skadrom je dogovoreno da pedesetak Albanaca sa skrivenim oružjem uđe u grad pod izgovorom redovnog unošenja prehrambenih namirnica, a da se potom pritaje i ubiju zapovjednika tvrđave i malobrojne Turke koji nisu pobjegli iz grada zbog toga što je harala kužna bolest, te da nakon toga otvore gradska vrata kako bi mogli ući 300 papinskih vojnika, koji će biti skriveni u blizini grada (Armanda, 2012, 71). Dok su ti pregovori trajali, biskup Kvincij je poslao u Rim kapetana Marka Ghinija, kako bi kod pape ubrzao dolazak obećane vojne pomoći (Armanda, 2012, 71). Kotorski knez je potvrdio obavještenja o njihovoj aktivnosti, upozorivši Senat da su Albanci zaista bili odlučni u naumu oslobađanja od turskog jarma i spremni da se priklone onom vladaru koji im u tome pomogne.²⁸ Kvincij i Peleš su jednom Budvaninu dali 500 dukata da ih razdijeli uglednim, već pobunjenim Albancima (Armanda, 2012, 70). Pored toga, izgleda da pripremanje ustanka nije išlo po planu, jer je došlo do nesuglasica između Kvincija i Peleša.²⁹ Takođe, biskup Lješa i neki Albanci su neoprezno govorili pred nekim Dubrovčanima o planiranom ustanku, koji su to prenijeli poslaniku Mletačke Republike Leonardu Donatu, koji je preko Dubrovnika putovao u Carigrad, odakle je o tome javio svojem bratu Nikoli.³⁰ Nuncij je naglasio da je time posebno kompromitovana uloga biskupa Kvincija; Peleš je međutim nastavio s pripremama, u čemu je ključnu ulogu trebala da ima španska mornarica: objasnio je španskom kralju da se Albanija može osloboditi samo ako se Skadar zazume na prepad, a tako i ostali gradovi i mjesta.³¹ Na osnovu izvještaja pomenutog žitelja Budve od 9. oktobra 1595., datog kotorskom knezu, Senat je provizoru mletačke flote 14. oktobra 1595. naredio da krene s galijama put Kotora i uhapsi biskupa Kvincija, kavalijera Peleša i njihovog saučesnika Albanca Marka Ginnija (Ghini), mletačkog stipendijata i da ih dovede u Veneciju.³²

Međutim, odluku o hapšenju biskupa Senat 12. decembra 1595. odgađa i istog dana naređuje korčulanskom knezu da kaže Kvinciju da se sam uputi u Veneciju (Armanda, 2012, 71–72). Kako je Sveta Stolica očigledno protestovala protiv hapšenja biskupa Korčule, mletački ambasador joj je odgovorio da bi njegova Republika bila prva koja bi pomogla oslobađanje albanskih hrišćana od turskog jarma, ali kako je to za sada nemoguće, aktivnost korčulanskog biskupa predstavlja veliku opasnost ne samo za Mletačku Republiku, već i za ostali hrišćanski svijet.³³

28 12. oktobra 1595 (Armanda, 2012, 70).

29 Navedeno se saznaje iz dojave nuncija Taverne kardinalu Aldobrandiniju od 30. septembra 1595. g (Armanda, 2012, 71).

30 Kao vijećnik, Nikola Donato je navedeno službeno iznio u mletačkom Vijeću desetorice (Armanda, 2012, 71).

31 Ipak je kardinal Pietro Aldobrandini pisao 6. oktobra 1595. biskupu Kvinciju u Korčulu da se za ustanak odabere pogodno vrijeme, a 13. oktobra da je Sveta Stolica, uprkos svemu, spremna pomoći albanski ustanak, ali želi da se u svemu postupa mudro i oprezno (Armanda, 2012, 71).

32 Istog dana je Senat naredio kotorskom knezu da u svemu pomogne zapovjedniku flote (Armanda, 2012, 70–71; Makusev, 1874, 268).

33 Kvincijeva protivturska djelatnost se nije ograničila samo na Albaniju; paralelno se tada radilo na oslobađanju Klisa, a Kvincij je, kao pouzdanik cara Rudolfa II, obilazio i hrišćane u Bosni. U prvoj polovini 1595. sastao se sa dominikancem iz Luke, fra Ciprianom Guidiem, velikim protivnikom Mletačke Republike, a u drugoj polovini te godine s Franjom Antunom Bertučevićem (Armanda, 2012, 72).

Papinski nuncij u Veneciji, Antonio Maria Graziani, 20. aprila 1596. izvještava da je čuo da se govori o predaji Klisa Špancima ili papi, o upadu uskoka na dubrovačko područje, o ustanku pravoslavnih u Boki Kotorskoj.³⁴ „*Zaludu su Mlečani vrebali, da biskupa i Bertučića ulove: zazirali su naime od toga, da se ne bi njihovim pokretom Španjolci uvukli u Arbanašku.*“³⁵ Svakako su u tome vidjeli i mogućnost širenja španskog uticaja i vlasti dalje na Balkanu; španski kralj i napuljski potkralj bili su najbliži papini saveznici (Armanda, 2012, 72).

Početak 1596. i u aprilu i maju te godine bilježe se oslobodilačka nastojanja u Bjelopavličima i pokreti otpora na području Bara i Ulcinja.³⁶ Vjerovatno su koincidirali s pozicijom španske flotile od 25 brodova, koja se 1596. godine nalazila prema Ulcinju i Baru (Hrabak, 1984, 55).³⁷ Prije ili 11. maja 1596., vitez *Marco Samuele* je bio kod papinskog nuncija Grazianija, prenijevši mu vijest da su Mlečani izdali nalog da se korčulanski biskup Kvincij doprati u Veneciju.³⁸ Nuncij 11. maja o tome obavještava državnog sekretara Svete Stolice Cinzija Aldobrandinija (od 1593. do 1605. intitulisano kardinalom đakonom *San Giorgio al Velabro*),³⁹ posredno se osvrćući i na vjerodostojno

34 Pominje i zatvaranje (od strane Vijeća desetorice – 4. maj 1596) trogirskog plemića Carla Celia – „*perchè habbia havuto mano nella presa di Clissa*“ – koji je navodno stigao u Veneciju da primi papinski novac (Makusev, 1874, 266).

35 Mlečani su sumnjali da je *Bertučić* španski agent, ili da nastoji da Klis izmakne Mlečanima i pripadne caru. Bartučevićem zalaganjem je uistinu donesena odluka da se Klis zauzme u kraljevo, a ne u papino ime (Jelić, 1904, 342; Armanda, 2012, 73). Rođen na Hvaru oko 1550. g. u porodici plemića apulijskog porijekla, Bartučević je 1571., kao redovnik, uzeo učešća u odbrani tamošnjeg franjevačkog samostana od napada turske flote pod zapovjedništvom Uludž-Alije. Krajem XVI v. je s Ciprianom Guidijem, uz pomoć pape Klementa VIII, austrijskog cara i napuljskog potkralja, vodio pokret za oslobođenje hrišćana u Bosni, Crnoj Gori, Albaniji i Dalmaciji od Turaka. Na njegov podsticaj, car Rudolf II je 14. aprila 1595. izdao proglas kojim je uzeo u zaštitu Bosnu i susjedne zemlje, pa su iste godine Bartučevići poslanici Ilija Vitimir i Luka Milojević uspostavili vezu s crnogorskim vladikom Rufimom. Već od 1594. učestvuje u nastojanjima preotimanja Klisa, a 1596., prilikom zauzimanja tvrđave od strane splitskih plemića I. Albertija, N. Cindra i senjskih uskoka, dolazi iz Beča i 20. maja ulazi u nju s tovarom hrane. O tim i događajima koji su uslijedili izvještava Klementa VIII, zatim do 1605. boravi na dvoru Rudolfa II, pripremajući akcije oslobađanja Bosne. Prije 1606. šalje toskanskom Velikom vojvodi Cosimu II obavještenje o poduhvatima koje predlaže za oslobođenje Bosne, Dalmacije, Albanije, Makedonije i Moreje, što bi omogućilo i zauzimanje Carigrada. Boravi u Valladolidu, potom u Napulju, gdje 1606. i 1607. priprema ustanak za oslobođenje Albanije i Klisa. S nikšičkim vojvodom Grđanom pregovara 1607. i 1608., a s navedenim namjerama, kao vranski prior, boravi u Torinu na dvoru savojskog vojvode Carla Emanuela I. Posljednji put se pominje 1620. g (HBL, 1, 1983, 490–491).

36 Pobuna protiv desetka u krvi u Bjelopavličima zbiva se početkom 1597. g., dok je četiri mjeseca kasnije izbila pobuna u okolini Bara i Ulcinja (ICG 3, I, 1975, 76).

37 Nuncij Graziani 3. avgusta 1596. i kasnije obavještava kardinala *di S. Giorgio* o ustanku Himariota, koji su se uputili prema Valoni i Krfu da sačekaju iskrcaj Italijana i drugu pomoć koju su im obećali princip Doria, a vjerovatno i ministri španskog kralja („*con l'armata di Spagna*“), s podrškom pape. Rektor i providur Kotora Alvise Barbaro je još 12. oktobra 1595. pisao Signoriji o galijama Njegovog Veličanstva koje su otplovile prema Brindisiju i Albaniji u cilju poduhvata inspirisanog pokretom naroda koji bio odlučan da se oslobodi tiranije novog sandžaka (Makusev, 1874, 268–270).

38 Početkom maja 1596. određeno je da Kvincij mora doći u Veneciju (Armanda, 2012, 73).

39 Cinzio Passeri Aldobrandini (1551–1610.), čiji je otac poticao iz Ca' Personeni u pokrajini Bergama, rođen je u Senigalliji. Njegova majka je bila sestra kardinala Ippolita Aldobrandinija (kasnijeg pape Klementa VIII). U Rimu od 1566., obrazovan je staranjem ujaka Ippolita od 1573., u tamošnjem Njemačkom kolegiju i na studijama u Perugi, da bi doktorirao pravo u Padovi. Pratio je 1588. ujaka u legaciji u Poljsku, gdje je

obavještenje Samuela: „*Iz pouzdanih izvora sam saznao da su ova gospoda hotimice pisala generalu Dalmacije neka prenese korčulanskom biskupu kako je volja Senata da on brzo dođe u Veneciju i da, ako to odbije učiniti, bude prisiljen poslušati, a ako ustraje u odbijanju, neka ga na bilo koji način privede na jednoj praznoj galiji i neka prema njemu lijepo postupa, ali neka ga čuva da ne pobjegne*“ (Armanda, 2012, 74). Mlečani su izdali to naređenje, navodi dalje nuncij, zbog toga što je Kvincij više puta radio na organizovanju ustanka i pisao stranim vladarima „sramotna pisma protiv Republike“, kao i zbog toga što su presreli jedno njegovo pismo španskom ambasadoru, u kojem je pisao da će pokušati da potkupi neke službenike na mletačkim galijama jer su svi plašljivi, ali takođe i korumpirani (Armanda, 2012, 74). Od namjere da uguše Kvincija, Mlečani su, piše nuncij, odustali samo iz poštovanja prema papi – jer su znali da biskup radi po papinom nalogu (Armanda, 2012, 74; Jelić, 1904, 342). Senat je ponovo, 30. maja 1596., naredio kapetanu stražarskih brodova na Kandiji da otplovi za Korčulu i poruči biskupu da napusti mletačku teritoriju, ili da ga uhapsi i dovede u Veneciju, gdje će biti izveden pred sud; 20. jula iste godine Senat naređuje korčulanskom knezu da kaže Kvinciju da u roku od 3 dana mora napustiti Korčulu, a ako se nalazi na Pelješcu, da se ne smije vratiti u krajeve pod mletačkom vlašću.⁴⁰

U odnosu na poduhvate biskupa Kvincija i viteza Tome Peleša, Marko Samuel je imao vrlo kritično mišljenje. Objasnio je Grazianiju cjelokupni traktat koji su korčulanski prelat i Albanac *Pellessa* (nuncij i Samuela naziva *Albanese*) imali u Rimu, naveliko kudeći rečeno razmatranje kao stvar bez utemeljenja, koja nije pokrenuta od strane pogodnih osoba. Štoviše, Samuel je ukazivao na mnoge njihove neistine, da su u ime Albanaca fabrikovali pečate i fingirali pisma i očigledno prevarili papu, istakavši da oni nemaju namjeru da izdejtstvjuju nikakav dobar ishod, jer nemaju ni prijateljstva, ni poznanstava, niti ikakvog ugleda u toj oblasti, tako da će sve što pokušaju biti štetno i neće učiniti drugo osim što će Turcima otvoriti oči (Makusev, 1874, 266–267). Kazao je i da je biskup Korčule učinio mnoge čudnovate stvari i iznude pod papinim imenom i autoritetom, potvrđujući Grazianiju da se lako može dogoditi zlo. Graziani je u odnosu na biskupa Korčule iznašao i da mletačke vlasti imaju zlokobno mišljenje, da su njime umnogome nezadovoljni, možda zbog novosti, kojima su obaviješteni o pokušajima i postupcima koje „mijesi“ s Turcima, sa uskocima i sa svakakvom vrstom ljudi, da su neki rekli da bi ga trebalo baciti u more (Makusev, 1874, 267). Vitez *Pellessa* je, posredstvom

izdejtstvovano okončanje rata između Poljske i Njemačke. Kada je 1592. Klement VIII izabran za papu, Cinzio je postao državni sekretar. Krajem godine mu se pridružuje rođak Pietro, kojem vremenom postaje subordiniran. U njegovu su nadležnost potpadali aspekti njemačkog protestantizma i priprema rata protiv Turaka, razmatrani na saboru u Regensburgu. Od 1593. do 1607. bio je upravitelj Spoleta, a od 1599. prefekt tribunala Apostolske signature. Papinski legat u Avignonu bio je 1601/07. Uživajući podršku kardinala vjernih španskom kralju te vojvode od Sesse, španskog ambasadora u Rimu, doživljavao je kao filošpanjolac. Poznat po velikodušnosti prema siromašnima i kao ljubitelj umjetnosti i književnosti, bio je prijatelj Torquata Tassa i Frana Petrića (Fasano Guarini, 1960, 1–3).

40 Prema dojavama nuncija Grazianija od 3. avgusta i mletačkog opšteg providura za Dalmaciju i Albaniju od 7. avgusta 1596., Kvincij je iz Korčule otišao u Dubrovnik, odakle se sklonio na neko ostrvo Dubrovačke Republike, s kojeg je upravljao svojom biskupijom, sanjajući o oslobađanju hrišćana uprkos prijetnji smrću ako ne odustane od takvih ideja (Armanda, 2012, 73–74).

mletačkog doušnika Paula Ducaginija, uhvaćen i ubijen 1596. godine u Veneciji (Šufflay, 1991, 55). Prema izvještaju mletačkog ambasadora u Rimu od 18. oktobra 1597., Kvincij nije prestajao da, zajedno sa sveštenikom Š. Urmanićem iz Splita, preko memorijala nagovara papu, a kardinal San Giorgio živom riječju, da ne napusti ideju o oslobađanju Klisa i hrišćana na istočnoj jadranskoj obali (Armanda, 2012, 74). Dominikanac Kvincij se, nakon premještanja u biskupiju Massalubrense kod Sorrenta u Napuljskoj Kraljevini (1605.),⁴¹ neko vrijeme zadržao u Rimu, gdje je nastavio da radi na oslobađanju Klisa,⁴² održavajući veze i s onima koji su radili na oslobađanju Herceg Novog i Bara, nakon čega bi se pokret oslobođenja od Turaka prenio dalje na Hercegovinu, Bosnu, Crnu Goru i Albaniju.⁴³ U Veneciju su još krajem 1606. godine stizale vijesti o Kvincijevom zauzimanju za obnovu protivturske akcije na južnom dijelu južnojadranske obale, ali je on vremenom očigledno shvatio da ta akcija neće ishodovati uspjeh dok joj se ne pridruži Mletačka Republika, ili je on barem ne prestane sabotirati.⁴⁴

Poznanik i dugogodišnji prijatelj papinskog nuncija u Mlecima, Marko Samuel je maja 1596. Grazianiju predložio i plan za preotimanje Skadra Turcima. Shodno I. Božiću, riječ je o jednom od planova za rušenje Otomanskog Carstva, nastalom u Baru, u vrijeme Svete lige, koji je, uz predanjem sačuvane uspomene na vrijeme velikih borbi na području Bojane, „kao ključnu operaciju na tom putu predviđao – osvajanje Skadra“.⁴⁵ Te je projekte, kako Samuel uistinu i kaže („*questi disegni*“), i ranije, u drugim situacijama, predlagao mletačkim vlastima, ali se od njih nije moglo očekivati drugo osim riječi, zbog odluke, koje su se uvijek držale, da ni na koji način ne izazovu Turke (Makusev, 1874, 267). U literaturi se naglašava da je hrišćanska akcija propala usljed mletačke dvoličnosti (Bulatović, 1931, 298). *Cavaliere Samuele* je nadugo razgovarao s Grazianijem o tome što se može pokušati u njegovom kraju, zaključivši da bi najveći i najkorisniji poduhvat koji bi se u tom trenutku mogao učiniti za hrišćanstvo bio zauzimanje Skadra. Osvajanjem toga grada zadobilo bi se do 50.000 najhrabrijih i sposobnih ljudi, nadahnutih vrlo loše po Turke, a njihovim dejstvom bi se moglo pokušati i nadati najvećim stvarima.

U vezi sa zauzimanjem Skadra, Samuel i Graziani su razgovarali o dva načina na koje bi se to moglo postići. Privremeno, gotovo dvomjesečno oslobođenje Klisa, moglo je biti podstrek takvim nastojanjima. U pogledu Skadra, prvi razmatrani način bilo je

41 Rodom Poljičanin, koji se otkupom oslobodio trogodišnjeg sužnjevanja u Carigradu, *A. Quincio* je dobro poznao latinski, grčki, jermenski i turski jezik. Bio je provincijal u Svetoj Zemlji, zatim sekretar kardinala Gustiniana i admirala Foscarinija, vrhovnog zapovjednika mornarice u ratu protiv Turaka; zahvalio se na časti internuncija na španskom dvoru, koju mu je ponudio papa Grgur XIII. Preminuo je 1610/11. g (Jelić, 1904, 341–342; Carrara, 1846, 28; Armanda, 2012, 69, 77).

42 Po nalogu Klementa VIII, njegov sestrić kardinal *di S. Giorgio* i sekretar, imenovani zadarski nadbiskup M. Minucci, bavili su se kliškim pitanjem; kad bi područje Klisa bilo preoteto Turcima u papino ime, namjeravalo se ponuditi ga Mlečanima, kako bi se pridružili Svetoj ligi i „*odvrnuli*“ od ugovora s Osmanlijama iz 1573. g (Jelić, 1904, 339, 341–342).

43 Mlečani su Kvincijev premještanje smatili svojevršnom nagradom, zahtijevajući za njega određenu kaznu, što papa nije preduzeo (Armanda, 2012, 76).

44 Oštrinu i beskompromisnost u stavovima i nastupima biskupu Kvinciju je zamjerio i apostolski vizitator Agostino Valier (Armanda, 2012, 77, 78).

45 Božić, 1979, 240; Jireček, 1962, 333–334 (s pozivom na Makuševljeva *Monumenta* 1). Up.: ICG 3, I, 1975, 76.

otimanje, a drugi *izdaja*. Vitez je smatrao izglednim i jedan i drugi, dokazujući nunciju da raspolaže vrlo detaljnim obavijestima o samoj skadarskoj tvrđavi, u koju je ulazio više puta i zna kako je čuvana i održavana. Činilo se da bi izdaja bila lakši način, jer bi pružala više mogućnosti da se pripremi ono što je neophodno da se to mjesto, kao čvrst plijen, zadrži. Ali je Samuel smatrao lakim i njegovo preotimanje s najmanjim brojem ljudi, zbog toga što je bilo malo ili loše čuvano, jer se tokom prvih turskih invazija svaki put nalazilo načina da se odmah pritekne u pomoć s ljudstvom i dovoljno namirnica.⁴⁶ Nakon toga mjesto ne bi bilo teško zadržati, zbog pobune naroda koja bi neizbježno uslijedila, koji bi, kako je rečeno, imao više od 50.000 ljudi ne samo za odbranu, već i za napad na neprijatelja i veliko napredovanje nad njim (Makusev, 1874, 267).

Monsignor Antonio Maria Gratiani dal Borgo di S. Sepolcro je kardinalu *di S. Giorgio* saopštio i opservacije o svojem prijatelju Samuelu. Nuncij je istakao da vitez vrlo spremno nudi vlastiti projekat i da vjeruje da ne bi bio nesposoban za sličan poduhvat, kada se uzme u obzir da je iz te oblasti te da ima prijateljstva⁴⁷ i rodbinu,⁴⁸ kao i to da je veoma promišljen i kadar čovjek. Međutim, nuncij je naglasio da ne zna da li bi Samuel bio siguran da krene u taj posao bez učešća mletačkih vlasti, s obzirom da sa porodicom prebiva u Veneciji.⁴⁹

46 Može se pretpostaviti da je Samuel imao na umu nešto od opsežne literature ili spisa koji se posebno bave višemjesečnom osmanskom opsadom 1474. i zauzimanjem Skadra 1479. g. *Annali veneti* Domenica Malipiera (redigovani i rezimirani od F. Longa od 1564.), ističu doprinos Ivana „*Cernovichio, signore del paese vicin al lago di Scutari, e homo de gran seguito e autorità; esortandolo a adunar quanta più zente sia possibile*“ (Malipiero, 1843, 94). Humanista Koriolan Cipiko, sudionik odnosnih zbivanja, opisuje opsadu Skadra, pominje Drim, Bojanu, Ulcinj, Bar, Budvu i Kotor, a njegovo djelo je, između ostalog, prevedeno na italijanski i objavljeno 1570. u Veneciji, „*per D. et G. B. Guerra fratelli*“ (*Delle Cose fatte da M. Pietro Mocenigo, capitano generale di mare della serenissima signoria di Venetia, libri tre, di Coriolan Cepione, ... Nuovamente dal latino tradotti ... (da Domenico Guerra)*). Koincidirajući s vremenom Samuelovog prebivanja u Veneciji, djelo se na latinskom publikuje s naslovom *De bello Asiatico ... libri tres. Opera Joannis Cippici nunc iterum impressi. Venetiis, Apud J. A. Rampazettum, 1594*. Potestat Bara Baldesar Contareno 22. maja 1474. izvještava kneza Kotora o neophodnosti hitne pomoći Skadru tokom otomanske invazije – „*et se le provisioni et socorsi non sono presti e da dubitar grandemente de la ruina e perdimento de questa provincia, che seria veglia et una trista festa a tutta Italia...*“; pomoć je trebalo poslati Bojanom „*e per via del logo*“ (Makušev, 1882, 213–214).

47 Negdje do 1590. g. biskup Sape i Sarde bio je *Zorzi Palma*, nekadašnji kanonik primicer *Ecclesie Antibarensis* (Farlati & Coleti, 1817, 282–83).

48 Antun *Samuelli* iz Bara se oženio 1640. godine Katarinom, ozakonjenom vanbračnom kćerkom Franja Quarco, pripadnika šibenske grane trogirskog patricijskog roda Bukulin. Barski nadbiskup Andrija Zmajević u izvještaju o vizitaciji iz 1671., navodeći da je u gradu 1649. bilo „*otto famigli grosse de Gentilhuomini principali*“, kaže kako je Vincenzo Samueli bio prisiljen da, nakon Foscolovog neuspješnog pokušaja oslobađanja Bara, napusti grad i posjede velike vrijednosti, da bi spasio život i sačuvao se u vjeri: „*Molti finalm.te perdono tutti i beni colla fuga salvarno la vita, fra quali fù il Sig.r Vincenzo Samueli che in quel tempo abbandonò poderi di gran vaglia p. conservarsi nella s. Fede. Questi à Budua ...*“ (Marković, 2009, 212).

49 V. Makušev je smatrao da *Samuele*-ovo prezime vjerovatno treba čitati *Salume*, s kojim se javlja jedan istaknuti albanski rod, često pominjan u mletačkim spomenicima. Grazianijevo pismo od 11. maja 1596., zajedno s ostalim njegovim obraćanjima iz nuncijature, čuvali su se u biblioteci univerziteta u Bologni (Makusev, 1874, 264–265, 267–268). AA I ističu rod *Span*, ali treba uputiti i na rod *Summa*, vlastelstwu Drivasta u XIV–XV v.

To je razdoblje intenzivne diplomatske aktivnosti još jednog Baranina, iseljenog u Dubrovnik. Prema S. M. Crijeviću, kancelar Viktor Besali je 1596. bio u diplomatskoj misiji Dubrovačke Republike kod austrijskog nadvojvode Ferdinanda, dok je 1600. g. bio kod pape Klementa VIII.⁵⁰ U ljeto 1597. Rim je pokušao da izdejstvuje oslobođenje Bara: Aldobrandini se pominje kao zaštitnik ovih krajeva. „Kardinal San Giorgio je pregovarao sa nekim Albancima da preotmu i papskoj vojsci predaju Bar;⁵¹ da bi se stvar pospješila, iz Zadra su na poprište krenuli jedan zadarski franjevac, „jedan inženjer i neki Andrija Baranin“, zatim monah Rafael rodom iz Dubrovnika, koji je iz Ancone preko zavičaja došao u Bar te Marko Samueli-Kolojani (Hrabak, 1984, 55). Moguće da je to isti Marko Samuel zabilježen 26. juna 1598. kao svjedok testamenta barskog sveštenika Marina Vitusse, koji je 18. novembra 1598. registrovan u Dubrovniku (Marković, 2014, 676; Lupis, 2009, 742).

U vezi s povezanošću roda Samuel s Dubrovnikom, značajno je da je jedan njegov pripadnik, sveštenik *Paulus Samuel de Antibaro*, 2. marta 1543. djelovao, a vjerovatno i prebivao u Dubrovniku.⁵² Još je jedna onovremena paralela mogla biti od značaja. Giovan Angelo dei Medici, kasnije papa Pio IV, od 1545. do 1553. g. bio je dubrovački nadbiskup (Kunčević, 2007, 39–40). Iako nikad nije posjetio Dubrovnik, 1549. nazivan je i „dubrovačkim kardinalom“, mada je njegovo odreknuće crkvene titule toga grada, 1553. g. izazvalo ozbiljan skandal. Nedugo nakon toga bio je i komendatar Ratačke opatije, čije su prihode dijelili prelati iz različitih krajeva. „To su slučajevi pensionis ili reservationis“; 100 škuda od prihoda Sv. Marije Ratačke 1555. godine bilo je rezervisano za kardinala Ivana Anđela *de Medicis* (Marković, 2014, 786).

Kako izvještava mletački ambasador, „nema sumnje da ga je vojvoda Firence načinio papom“.⁵³ Kada je 1559. kardinal dei Medici izabran za novog papu, dubrovačke vlasti

-
- 50 Viktor Besali je 1596. otišao u svojstvu ambasadora dubrovačkog Senata nadvojvodi Ferdinandu zbog uskočkog pitanja, „*affine di por fine alle piraterie degli Uscochi*“. Uticao je na Ferdinanda da raspusti Uskoke. Godine 1600. bio je kod pape Klementa VIII, na čijem je dvoru, po F. M. Appendiniju, izazvao divljenje kako zbog svojih talenata, tako i zbog veličanstvenosti (*magnificenza*) kojom se predstavio. Shodno dokumentu iz papinske kancelarije, papa je po prijemu i izlaganju kancelara *Victoria Basileusa* odgovorio Dubrovčanima u vezi sa njihovim nesuglasicama s dubrovačkim nadbiskupom, ističući da će im uskoro poslati apostolskog vizitatora biskupa Sorana, da sve pomno ispita (Marković, 2006, 280–281; Marković, 2014, 583–588).
- 51 Barski nadbiskup Marin Bizzi 1610. navodi da je izvijestio – „*gospodina kardinala Giorgia, onda protektora ovih krajeva, da neću izostaviti obavezu da odem i posjetim hrišćanstvo Bara, čim mi stigne dozvola iz Carigrada, a tako isto i Barske nadbiskupije [...] pripravan učiniti i dati ujehu ostatku nekad veoma rasprostranjene jurisdikcije, kad to naređuje Njegova svetost*“ (Bizzi, 1985, 25).
- 52 DAD-DT, 29, 168v. Na ustupljenom podatku, kao i na dragocjenim sugestijama pri pisanju ovoga rada, najljubavnije zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonzi.
- 53 Uprkos prezimenu, papa i Cosimo I nisu bili u srodstvu; Giovan Angelo (1499–1565.) je poticao iz Milana. Od decembra 1559. papa Pio IV, na podršku firentinskog vojvode uzvratno je uzdizanjem na rang kardinala njegova dva sina, kao i pouzdanog upravitelja Siene, Angela Niccolinija (1565.). Otpočeo je pregovore oko braka Cosimovog sina Francesca s Giovannom od Austrije. Ipak, filoimperijalno orijentisan, imao je teškoća u odnosu sa Filipom II. Utemeljio je 1562. nuncijaturu u Firenci, a za vrijeme njegovog pontifikata završen je koncil u Trentu (1563.). Obezbijedio je brojne privilegije za red sv. Stefana te nastojao oko nadvojvodske titule za toskanskog vladara, što će priznanjem dovršiti njegov nasljednik (Istruzioni, 2007, 126, 258; Kunčević, 2007, 39).

vjerovatno nisu bile oduševljene; Serafino Razzi piše da je puk na tu vijest reagovao veseljem, ali da Senat nije javno pokazivao radost zbog „određene tjeskobe“ i „nelagode“ zbog ranijeg odbijanja i sukoba oko neuspješnog pokušaja postavljenja Sebastana Portico za njegovog nasljednika (Kunčević, 2007, 39–40). Pio IV je umro 9. decembra 1565 (Domenichini, 2005–2006, 35). Učešće firentinske pomorske flote reda sv. Stefana u Lepantskoj bici pod papinskom zastavom možda je bila poveznica između Cosima I kao velikog majstora reda, malteškog viteza Gaspara Brunija, brata barskog nadbiskupa⁵⁴ i sudionika bitke u papinskoj floti (Naldini, 1700, 247–248) i kavalijera Samuela. Moguće da je od uticaja bilo Markovo dugogodišnje prijateljstvo s papinskim diplomatom Grazi-anijem, rođenim Toskancem?⁵⁵ Konačno, veza s firentinskim Velikom vojvodom mogla je biti uspostavljena i preko nekog od Dubrovčana koji su u to doba, iz poslovnih razloga, boravili u Firenci.⁵⁶

Transkribovanim prilogom koji slijedi nastojala se u najvećoj mjeri zadržati vjernost originalnom tekstu. Na kolaciji zahvaljujem kolegici Nelli Lonzi. U zagradama {} su obuhvaćeni *medičejski* komentari i napomene na dokumentarnom predlošku iz ASF, Med., f. 758, c. 65, koji je na pratećim snimcima. Numeracija i struktura transkripcije slijede plan izlaganja Marka Samuela Caloiana.

12 di Gen '74

65.

10 aut 40 cancell.

Serenissimo Gran Duca,

Dovendo l'Altezza vostra con Subbme animo suo deliberar di riddur dalla tirranide soggietione di Turchi sotto il felicissimo stato suo, le cento famiglie di poveri Christiani della Città di Antivari et di suo territorio, si come da me gli é stato ricercato, La supplico con questa humil riverentia mi si conviene, contenta sia con solita sua benignità, et gracia

54 Nadbiskup Bruni bio je miljenik Carla Borromea (1538–1584.), sestrića pape Pija IV, koji je kasnijeg sveca 1560. godine i uzdigao na čast kardinala (Istruzioni, 2007, 358).

55 Antonio Maria Graziani je rođen 1537. g. Borgu San Sepolero. Studirao je rimsko pravo u Padovi i usavršavao se u filozofiji, prijateljevajući s Annibalom Carom, Giuliom Poggianijem i Guglielmom Sirletom. Bio je u diplomatskim misijama papa Pija IV i Pija V te kardinala Commendonea, u njemačkim zemljama i Poljskoj, gdje je od 1573. boravio kao vicelegat. Sikst V ga je imenovao sekretarom za latinski jezik. Izborom kardinala Aldobrandinija za novog papu, 1592. postaje biskup umbrijske Amelie. Klement VIII ga zatim šalje vladarima Urbina, Ferrare, Mantove i Torina, sa zadatkom da radi na stvaranju protivturskog saveza. Uspjeh na tom polju učinio je da u februaru 1596. bude imenovan apostolskim nuncijem u Veneciji. Prema papinskim instrukcijama, trebao je ishodovati umanjenje nadzora nad trgovinom na Jadranu u korist luka Papinske Države, nametnuti papinu volju u odnosu na *Index* i ubijediti Mletačku Republiku da ponovo otpočne rat s Turcima. Međutim, Klis u rukama uskoka nije bio dovoljan argument za mletačku vladu, pa je Republika odbila da uđe u rat. Iz Venecije se 1598. povlači u Umbriju, gdje je preminio 1611. g. (Marsili, 2016).

56 Dubrovčanin, u vrijeme Držićevog pokušaja prevrata povezan s vojvodinim dvorom, kojeg je Držić smatrao svojim prijateljem, bio je mladi Luka Sorkočević, koji je imao trgovinu u Veneciji i Firenci i izgleda bio vrlo cijenjen, pa se preko njega slala pošta iz Dubrovnika u Italiju, i obratno. Pomenuti Sorgo je bio zainteresovan za politička dešavanja, a kao bogat čovjek, pozajmio je i vojvodi Cosimu I svotu od 8.000 dukata (Ratković, 2008, 355).

Sl. 2. Giorgio Vasari – Opsada Firenze 1530., freska, 1558. Sala Klementa VII. Abbeville Press (Wikimedia Commons).

afferarmi, et bonificare l'infrascritti capitoli, videlicet.

1.º (Primo) Che a quelli sia datto loco di potervi comodamente habitare, et terreni boni di poter coltivare, con li quali possino vivere sotto la felicissima ombra sua, et ciò si a quelli, che personalmente lavorerano, come a quelli, che farano lavorare, che puotrano in questo numero alcuno „essere“ di cittadini, et artesani.

{*In margine: Concedesi al che si paghi il terratico alle comunita*}

2.do (Secondo) Che a quelli haveran bisogno gli sia datto modo di comprar animali di puoter coltivar le terre, il che debbano a l'Altezza Vostra dappoi pagare in cinque primi anni ò piu ò meno che alla benignità vostra paresse.

{*In margine: mi sarebbe che difficilissimo posson (?) lo*}

3.º Che il primo anno havendone quelli bisogno del vivere, siano aiutati di quelle cose necessarie al viver humano, il che medesimamente debbano dappoi pagare in cinque susequenti anni, et piu e meno, che a l'Altezza Vostra paresse.

{*In margine: Se vorrano lavorar nel (...) che (...) non (?) si mancherà loro a vivere*}

4.º Che per tre anni primi siano esenti di ogni gabella, et gravezza, ma passati in puoi li tre anni siano sottoposti a quanto dalla benignità vostra per giustizia sera dterminato, et chiarito.

{*In margine: Veder se esazione habbia (?) (...)*}

5.º Che per salute de l'anime loro puossino menar et tenir un prete di lor lingua schiaua, qual è Reverendo pre Zorzi Palma, al qual oltra le terre et habitacioni, gli sia datto uno beneficio di chiesa o di altro de scudi cento all'anno, et che diece di lor principal famiglie, qual tra lor serano in casu di morte di esso prete, puossino sempre provvedere di uno altro come gli parera meglio con salario di beneficio predetto et quanto a l'Altezza

Vostra parera. /{*Del prete Sua Altezza si contenta perche sia lui (?) cristiano venendo occasione di benefitii si provedera*}

6.º Che diece delli primarii qual da me' al tempo, che seran menati, a vostra l'Altezza si dinotteranno per diece anni habbino autorità ogni anno tra lor elleggiere uno che habbi giudicar ogni lor differencie et litti, che potrian nassere, et le sentencie volendo puossin appellare al superiore iudicante, che sera in detto loco, et questo fino si venghino a sue fare nel modo et costume di queste parti. /{*Concedisi al l'appelo di sopra*}

7.º Che douendo venir alcuni Turchi già al tempo della presa della città per forza et paura di campar la vita fatti, et questo per molti mali a essi son chi da lor al tempo eran Christiani fatti, puosino confidarsi di venir in questo numero tenendo la fede nostra, come io sono certo che da loro hoggi di quantunque habbino rinegato, secretamente la tengono. /{*possino venir et star (...) liberamente*}

8.º Che in segno, et memoria, di esser venuti vassalli et a devotione del' Altezza Vostra, quando gli venirano avanti, gli sia dato a diece di primarii di loro diece vesti di pano rosso si come è antico solito tra di loro parti.

E continua

9.º Che giudicando io per molti covenienti rispetti *esser ben fatto* che solo maneggii questo negotio, per poter senza pericolo, ne dano alcuno sortir el suo effetto, dovendo io attrovar navilii di poterli in barcare, bescoto et vino per potergli mantenere fino in Ancono (!), di onde dappoi per terra gli sera da Altezza Vostra dato modo di venir alla sua presentia in questa Città però sara contenta per spese et nollì predetti farmi boni doppo serano menate esse famiglie scudi n.º 600 - dico seicento, di quali giudicarsi puotrebbe doverne anco io piu spendere, et imbarcati che serano in mediate doppo l'Altezza Vostra fara a Ragusi over Ancona siano pagati li nollì di navillii, et il restante fino alla predetta suma al mio giongier a salvamento in questa Città. /{*farassi tutto*}

10. Che a me suo devotissimo servitore oltre l'habbitacione, et terre predette considerando la qualità et professione mia sia contenta darmi mentre vivo una provisione, con la qual puossi honoratamente come è stato solito mio, viver et morir sotto l'ombra del Dominio suo, offerendomi con occasione, che per divin favore' mi puotra appresentarsi, secondo il desiderio mio far tal seruitù a l'Altezza Vostra che saria di gloria, honore et augmento del felicissimo stato suo, qual il Signore prosperi et felicitì.

{*In margine: Esso si fara*'}

Di Fiorenza adi 12 Zenaio 1574

Di sublime Altezza Vostra humil et devotissimo servitore,

Marco Samuel detto Caloian di Antivari

[L. s.]

„SERENISSIMO GRAN' DUCA“: PITANJE ADRESATA

Najprije se, u komentaru transkribovanog izvora, postavlja pitanje kojem se od vladara posljednjih mjeseci toskanskog dvovlašća obraća Marko Samuel Caloian: Cosimu I ili Francescu I de' Mediciju?

Mogu li na odgovor na to pitanje, drugačiji od pretpostavljenog, uputiti napomene i uputstva zabilježeni kao odgovori na Samuelovom obraćanju? Da su takvi vladarski reskripti kasnije izostajali, svjedoči pismo iz 1568. g. upućeno vrhovnom magistratu i prosljeđeno ostalim javnim organima, u kojem se Cosimo I sjećao dobrog običaja („*buona usanza*“) koji je uveo u prošlosti, da lično u ruke prima pisma i molbe i sprovodi takve zahtjeve (Fasano Guarini, 1984, 27–28). Vladarevi uposlenici, sekretari, koje su odlikovale stručnost, umješnost i želja da se izade u susret njegovim interesima, nakon

Sl. 3. Agnolo Bronzino – Cosimo I de' Medici u viteškom oklopu, 1545. Firenca, Galleria degli Uffizi (Wikimedia Commons).

što bi primili različite upućene molbenice, prosljedili bi ih prvom auditoru i njemu, koji bi ih ispitali; auditori bi pisali odluke „*per rescritto*“.⁵⁷ U vezi sa određenjem adresata, treba uzeti u obzir obraćanja drugih, kao i uzajamno oslovljavanje suvladara. Oko 8. septembra 1570. Dubrovčani pišu „*al Serenissimo Gran Duca di Toscana Cosimo de Medici et al Serenissimo Principe Governante Signori nostri ...*“ (Makuscev, 1874, 506). Instruirajući Francesca jula 1571. da se opravda u vezi sa titulom nadvojvode pred kneževima Bohemije i da zatraži njihovo posredovanje kod cara Maksimilijana II – a od don Juana od Austrije kod Filipa II, „*el gran duca di Toscana*“ sina oslovljava „*voi principe*“ (Istruzioni, 2007, 329, 332).

Cosimo I Medici je došao na vlast 9. januara 1537., a Karlo V mu je dodijelio titulu vojvode Firence 30. septembra iste godine. Raspustivši Vijeće Republike, ograničio je moć velikih firentinskih porodica, nemajući povjerenja u njihove pripadnike (Grubiša, 2016, 1). Iako je vladao obračunavajući se nemilosrdno s protivnicima, preduzimao je djelotvorne mjere za jačanje i podizanje ugleda Firence reorganizacijom države i proglašavanjem novih zakona te je ubrzo doživljen kao moderni vladalac. S obzirom da je bio sklon direktnom, paternalističkom odnosu prema podanicima, njegova vladavina je isprva uživala popularnost među onima skromnijeg porijekla,⁵⁸ pa, u skladu sa tim, državne dužnosti preuzimaju mnogi obrazovani provincijalci neopterećeni stranačkim sukobima, uglavnom pravnici koji nisu pripadali staroj oligarhiji, pripadnici nove „činovničke aristokratije“ (Kunčević, 2007, 20).⁵⁹ Redefinišući stare republikanske magistrature, Cosimo I je 1543. funkciju *Auditore-a delle Riformagioni* pretvorio u jednu od osnovnih poluga svoje moći;⁶⁰ birao je njenog vršioca – sekretara glavnih firentinskih

57 Auditori poput Lelia Torellija ušli su u vojvodin sistem vlasti na osnovu fame velikih pravnika. Memorijali koje su na dnevnoj bazi sekretari predstavljali vojvodi svjedoče o njegovom sve opsežnijem javnom djelovanju, prije svega u zaštiti širokih interesa prethodno zapostavljenih slojeva. Svjestan toga, vojvoda je na taj način za sebe vezivao osobe koje su prepoznavale snagu odbrane i podrške. Dispozitivnim odredbama koje je donosio regulisani su tok i rješenje problema molbenica. Reskripti koje vojvoda izražava su brojni i često sadrže formulacije poput: „*perchè è giusto e santo si eseguisca*“ (Domenichini, 2005–2006, 86–87).

58 Vrijeme u kojem Marko Samuel zvani *Caloian* predstavlja svoj plan toskanskom Velikom vojvodi još uvijek obilježava Bartolomeo *Concini* (1507–1578.), *primo segretario* od 1570. g. *Concino*, sin seljaka iz Terranove Bracciolini, pravničkog obrazovanja, bio je jedan od najbližih saradnika Cosima I, gotovo njegov *alter ego*, ubrajajući se u najmoćnije ljude Firence druge polovine XVI v. Počevši karijeru 1540. kao notar, postaje zatim ključni vojvodin operativac. Tokom gotovo tri decenije *Concino* je obavljao najdelikatnije poslove, posebno u vanjskoj politici: poslanstvima Karlu V u razdoblju 1545/52., odbranom interesa u vezi sa Sienom, tokom više misija u Bruxellesu, Napulju i Rimu, u koje spada i uspješno lobiranje za Cosimovog kandidata, budućeg Pija IV, u konklavi 1559., zatim ugovaranje braka vojvodinog sina Francesca I s kćerkom habsburškog cara 1565., dugogodišnje pregovaranje oko papinske dodjele titule Velikog vojvode Cosimu, što je rezultiralo uspjehom 1569. g. Kao osoba od Cosimovog najvećeg povjerenja, najslušaniji glavni savjetnik i sukreator vanjske politike, *Concino* je bio s njim u kontinuiranom kontaktu preko svojih gotovo svakodnevnih pisama (Kunčević, 2007, 21–22; Istruzioni, 2007, 86; Domenichini, 2005–2006, 103–104).

59 Povezani s vladarom odnosom uske zavisnosti, detaljno su mu referisali sve razmatrane poslove, svoje odluke upodobljavali uputstvima i vjerno izvršavali njegove „otpise“, kojima će zakonska vrijednost biti data normativnim aktom iz 1561. g (Fasano Guarini, 1984, 14, 15).

60 Sekretari i auditori su bili instrumenti Cosimove lične vlade. Auditori su, u svojstvu „ministara“, bili odgovorni za određene sektore državnih poslova: bilo ih je tri – „*delle Riformagioni*“, fiskalni i „*della Giurisdizione*“; prisustvovali su sastancima glavnih gradskih magistratura, predstavljajući vojvodu,

vijeća *Consiglio dei Duecento* i *Senato dei Quarantotto*, koja su, barem u načelu, trebala da potvrde većinu vladarevih odluka (Kunčević, 2007, 20).⁶¹ *Pratica segreta* bio je od 1547. konsultativni organ sastavljen od ministara, koji je rješavao unutrašnja pravna i ekonomska pitanja i bio ključno tijelo nove, centralizovane strukture vlasti – mada je Cosimo I nastavio da se bavi i najmanje važnim državnim pitanjima (Kunčević, 2007, 21; Fasano Guarini, 1984, 14–15). Administrativnopravno, Cosimo I je državu podijelio na „*Stato vecchio*“ (Firenca i njene teritorije) i „*Stato nuovo*“ (Siena),⁶² dok je novinama u Pisi i Livornu dalje snažio njen regionalni karakter. Autoritarnih tendencija, učinio je djelotvornim magistratske, ojačao vojsku i policiju i obnovio pravosuđe s namjerom da firentinska *Ruota* postane vrhovni građanski apelacioni tribunal; cilj donošenja novog *Krivičnog zakonika* bio je suzbijanje javnog nasilja (Fasano Guarini, 1984, 15; Domenichini, 2005–2006, 336).

Godine 1569., nakon što je postigao sporazum s papom o stavljanju svoje flote na raspolaganje Svetoj Ligi, da bi se usprotivila otomanskom nadiranju, Pio V je izdao bulu kojom je Cosimo I uzdigao na dostojanstvo Velikog vojvode Toskane („*Reipublicae Florentinae Dux*“; „*Magnus Dux Etruriae*“), što je, uz talijanske kneževе i njemačke nadvojvode, skandalizovalo veliki dio Evrope (Domenichini, 2005–2006, 27, 338; Kunčević, 2007, 21). U martu 1570., papa ga je u Rimu i okrunio.⁶³ Takvo pravo je pripadalo caru, zbog čega su španski i austrijski car odbili da priznaju novu titulu, prijeteći da će napustiti Svetu Ligu, dok su Francuska i Engleska čin smatrale validnim; s protekom vremena sve su ga evropske zemlje priznale.⁶⁴ Približavanje Pija V i Cosima I, te susljedna dodjela naslova Velikog vojvode zbivaju se po predaji rimskoj inkviziciji jeretika Pietra Carnesechija, koji je bio pobjegao, uzdajući se u vojvodinu zaštitu, u Firencu.⁶⁵

obezbjeđujući savjetodavnu i ponekad ulogu sudija. Povezani s njim vertikalno, sekretari su bili ljudi od vojvodinog povjerenja (Domenichini, 2005–2006, 83–86).

- 61 Od 1546. godine se povećavao i broj sekretara (Fasano Guarini, 1984, 14; Domenichini, 2005–2006, 35).
- 62 Cosimo I je uspio da posreduje u sticanju nezavisnosti Siene, koja je 1549. ostala pod zaštitom samo jednog španskog garnizona. Nakon pobune protiv Španaca 1552., Cosimo je Sieni priznao nezavisnost, a zatim je, napuštenu od Francuza, osvojio 1555. godine, stavivši je pod svoju vlast 1557., kada je otpisao i španske dugove (Domenichini, 2005–2006, 61–74; Grubiša, 2016, 2; Fasano Guarini, 1984, 20–22).
- 63 Nastojeći da za sebe obezbijedi kraljevsku ili nadvojvodsku titulu, za što nije dobio carevu podršku, Cosimo se 1560. g. okrenuo papi Piju IV. Privilegovan odnos s Papinskom Državom uspostavljen 1559., kada je, zauzimanjem Concina, izabran kardinal Giovanni Angelo Medici, španski i medičeski kandidat, nastojao se nastaviti i za rigidnog pape Pija V (1566.), u čemu je imala udjela i Cosimova religioznost. U znak savezništva s toskanskim vladarom, papa Pio IV je 1560. imenovao za kardinala njegovog sina Giovannija, a poslije njegove smrti i drugog sina Ferdinanda (Grubiša, 2016, 2; Fasano Guarini, 1984, 23).
- 64 Carska privilegija kojom će biti potvrđena validnost titule biće izdata tek nakon Cosimove smrti, u korist Francesca, 26. januara 1576. Filip II će tome i dalje biti protivan, da bi tek nakon još jedne pozajmice, od 400.000 škuda s kraja 1578., priznao Francescu titulu nadvojvode 1579. g (Fasano Guarini, 1984, 27; Istruzioni, 2007, LII–LIII).
- 65 Vojvoda je, poštujući učenost, kulturu i inteligenciju Carnesechija, sekretara Klementa VII i apostolskog protonotara, pripadnika stare i istaknute firentinske casate, pokušao da smiluje papu da mu spase život. Ipak, od 1567. dolazi do bliske saradnje s papom, koja kulminira odašiljanjem medičeske kontingenta protiv hugenota u Francuskoj. Iskazujući naklonost pontifeksu, Cosimo I je takođe posredovao u situacijama suprotstavljenih gledišta pape i španskog cara, te brzo prihvatio tridentinske dekrete i bulu *In coena Domini* (Fasano Guarini, 1984, 23; Domenichini, 2005–2006, 77. Up.: Cantini, 1805, 458–459).

Sl. 4. Johann Stradanus (van der Straet) – *Mediceae familiae victoriae et triumphi*, 1583. Universitätsbibliothek Salzburg (Wikimedia Commons).

Cosimo I se, svjestan i svoje bolesti,⁶⁶ povukao u Pisu i u ville *di Castello* i *Poggio a Caiano* izvan Firence posljednjih deset godina svoje vladavine. U želji da osigura glatku sukcesiju,⁶⁷ prepustio⁶⁸ je aktivno vladanje svojem sinu i nasljedniku Francescu. Međutim, zadržao je titulu vojvode, pravo da imenuje najvažnije funkcionere, vrhovnu kontrolu i nadzor nad firentinskom vanjskom politikom i flotom reda sv. Stefana (Kunčević, 2007, 23; Kunčević, 2016b, 8; Fasano Guarini, 1984, 26–27). Između Cosima i regenta, kojem je prepustio većinu unutrašnjih državnih poslova, posrednici su bili medičejski sekretari (Kunčević, 2007, 22–23). Tako je potrajalo svojevrsno dvovlašće, tokom kojeg su se

66 Patio je od tegoba koje uzrokuju „pietra e renella“ (Fasano Guarini, 1984, 26, 28). Za njega su Firentinci govorili da boluje od bolesti zvane „male della pietra“ (Grubiša, 2016, 3. Up.: Cantini, 1805, 172, 384–385, 487–488).

67 Tokom putovanja Vojvodstvom, Cosimo I je izgubio sina Giovannija (u Livornu, 20. novembra 1562.) i Garziu (u Pisi, 12. decembra), pogođenih malaričnom groznicom, kao i suprugu Eleonoru, koja je već duže vremena bolovala od tuberkuloze – u Pisi 17. decembra 1562 (Fasano Guarini, 1984, 26; Kunčević, 2007, 23).

68 Nakon što je u vanbračnoj vezi (1565/67.) s firentinskom plemkinjom Eleonorom degli Albizzi dobio sina Giovannija, Cosimo se 1570. g. po drugi put oženio, Camillom Martelli, koja mu je u morganatskom braku rodila kćerku Virginiju, kasnije zakonski priznatu i uključenu u nasljeđivanje (Fasano Guarini, 1984, 28).

ekretari obavještavali oca o sinovljevim potezima i koordinisali njihove akcije, u čemu je konačna riječ bila Cosimova (Kunčević, 2007, 23; Kunčević, 2016a, 1).

Godine 1562. Cosimo je utemeljio, s ovlaštenjem i podrškom pape Pija IV, pomorsko-religiozni red vitezova sv. Stefana sa sjedištem u Pisi, te kontinuirano unapređivao firentinsku flotu,⁶⁹ koja je u Lepantskoj bici učestvovala pod papinskom zastavom. Promovisao je privredne djelatnosti, obnavljajući stare poslove i započinjući nove. Međutim, navedene aktivnosti i druge investicije uzrokovale su stalno povećavanje poreza.⁷⁰ Iako nadoknađivano trgovinskim rastom i ukupnim procvatom, to je zasijalo je klicu nezadovoljstva, koje će rasti s njegovim nasljednicima.⁷¹ Uprkos pomenutim teškoćama, bio je vrlo rasipan kao mecena, proslavivši se kao zaštitnik umjetnika, pisaca i naučnika.⁷² Proučavao je i alhemiju i ezoterične nauke, strast prema kojima je naslijedio od babe, Caterine Sforza.

Pogoršanje zdravlja Cosima I, za kojeg se navodi da je politički bio beskrajno talentovan, sukobi sa sinom i nesporazumi s mladom Camillom Martelli, ljubiteljkom zabava, učinili su deprimirajućim njegove posljednje godine (up.: Kunčević, 2007, 23; Domenichini, 2005–2006, 337). Onesposobljen prethodnim udarima (od 1568. g.), koji su mu ograničili pokretljivost i oduzeli govor, umro je od moždane kapi 21. aprila 1574., u villi *di Castello* (Domenichini, 2005–2006, 337; Fasano Guarini, 1984, 29; Cantini, 1805, 458–459).

Najstariji sin Cosima I de' Medicija i Eleonore de Toledo,⁷³ Francesco I je od 1. maja 1564. godine bio regent Velikog Vojvodstva, kojem je otac prepustio većinu državnih poslova. Međutim, od njega se prilično razlikovao. Podizan u ambijentu Cosimovih dvorskih humanista i dobro obrazovan, „uvijek zamišljen”, već je od ranih godina pokazivao

69 Strateško-operativna baza galija reda trebao je biti Livorno, dok su za flotu, usljed manjka domaćih oficira i nižih pomorskih zvanja (piloti, bombardijeri, naukljieri i dr.), planirani stranci: Ligurci, Provansalci, Korzikanci, Dubrovčani i Grci. Krstaški red sv. Stefana će biti u neprekidnom ratu s Osmanlijama na Mediteranu (Up.: Kunčević, 2007, 23, 32; Popova Dell'Agata, 1989, 106–109).

70 Cosimova strast za gradnjom ogleda se u podizanju utvrđenja, palata i javnih zgrada. U pokušaju da oslobodi svoju državu od čestih provala stranih vojski, izgradio fortifikacije u Sieni (razrušenoj tokom opsade 1555. g.), San Miniatu, Pratu, Arezzu, Borgo San Sansepolcru, nove gradske zidine u Pisi, Volterri, Castrocarru, San Pieru, Empoliju, Cortoni i Fivizzanu, utvrđenje Portoferraio (Cosmopolis) na ostrvu Elbi, potpuno novi grad Terra del Sole (Eliopoli) i dr. Najpoznatiji je po izgradnji palate Uffizi (objedinjenih javnih službi firentinske države) po nacrtu Giorgia Vasarija. Otkupio je i završio palatu Pitti kao medičejsku rezidenciju, spojivši je galerijom s palatom Uffizi. Dizajnirao je i izgradio veličanstveni park Boboli, iza palate Pitti. Bavio se i urbanizmom i dao da se projektuju šetališta uz rijeku Arno; vodio je iskopavanje etrurskih nekropola i spomenika; promovisao je osnivanje vojvodske štamparije; osnovao je Firentinsku akademiju (Domenichini, 2005–2006, 46–53, 336. Up.: Grubiša, 2016, 3; Popova Dell'Agata, 1989, 107).

71 Bojeći se moguće pobune, Cosimo je regrutovao u vojsku samo podanike sa sela i iz drugih gradova pod firentinskom vlašću (Grubiša, 2016, 2).

72 Poput slavni predaka, i Cosimo je bio izdašni mecena, između ostalih: Vasarija, Benvenuta Cellinija, Jacopa Pontorma, Agnola Bronzina, Baldassarrea Lancija, istoričara S. Ammirata i B. Varchija. Iz poštovanja prema Michelangelu, zauzeo se za povratak njegovog tijela i svečani pokop u crkvi Santa Croce u Firenci. Ferdinando I je na firentinskoj Piazza della Signoria dao ocu podići veliki konjanički spomenik, rad Giambologne (v.: Barocchi & Gaeta Bertela, 1993. Up.: Grubiša, 2016, 2–3).

73 Eleonora de Toledo (1522–1562.), kći Pedra, potkralja Napulja i Marie Osorio Pimentel, markize od Villafranke, udala se za vojvodu 1539. g. Osim najstarijeg Francesca, izrodili su Isabellu, Giovannija, koji će 1560. postati kardinal, Lucreziu, koja će se udati za Alfonsa II d'Estea, Garziu, Ferdinanda i Pietra (Istruzioni, 2007, 46).

Sl. 5. A. Allori? – Francesco I de' Medici, oko 1567. Galleria degli Uffizi, Firenca (it.wikipedia).

sklonost „melanholiji” (Kunčević, 2007, 23). Cosimo ga je pismom 1561. g. upozorio da vodi život „neprikladan princu”, da pokazuje malo „razboritosti” i da dolazi na glas kao nesposobnjaković, što šteti ugledu obojice.⁷⁴ Već od tog doba Francesco je uveden u političke poslove, da bi 1562/63. bio poslan na dvor kralja Filipa II (Kunčević, 2007, 23). Tamo je bio pod nadzorom toskanskog diplomatskog predstavnika, Bernardina Minerbettija, biskupa Arezza i kanonika Santa Maria del Fiore (Moralejo Ortega, 2015, 805). Iz Španije se vratio u jesen 1563. Poslije dužeg boravka u Beču, Innsbrucku i Pragu, oženio se 18. decembra 1565. Giovannom od Austrije (1547–1578.), kćerkom Ferdinanda I Habsburškog i Ane Jagelonske – sestrom cara Maksimilijana II i rođakom Filipa II, što je, smještajući je na novi horizont moći, bitno podiglo međunarodni ugled medičejske dinastije.⁷⁵

O Francescu I značajno svjedočanstvo ostavio je mletački ambasador Lorenzo Priuli, nakon audijencije početkom 1566.; oslikavajući dvadesetpetogodišnjaka kao crnomanjastog melaholika uronjenog u lična zadovoljstva, kao vladara lišenog jakog političkog nerva i odlučnosti svojstvenih njegovom ocu, ističe da je, ponajviše u donošenju odluka, spor i

⁷⁴ Francesco je oko svoje dvadesete godine čitave dane provodio zatvoren čitajući, a noći, što je posebno skandalizovalo njegovog oca – šetajući sam ulicama Firence (Kunčević, 2007, 23).

⁷⁵ Cosimo I je Aninu ruku za svojeg sina zvanično zatražio još 1563. g (Istruzioni, 2007, 277; Moralejo Ortega, 2015, 805).

neodlučan.⁷⁶ Francesco je, kao i njegov otac, često vladao poput despota, ali dok je Cosimo znao kako da očuva nezavisnost Firence, sin mu je više nastupao kao vazal svojeg tasta, cara Svetog Rimskog Carstva, odnosno Habsburga Španije. Cosimo I je nastojao da se izvuče ispod patronata Karla V upućivanjem znatne finansijske pomoći caru, čime je ishodio da se njegova vojska povuče iz Firence i Pise (Grubiša, 2016, 2). Francesco I je, međutim, proglašavan najnesposobnijim Velikom vojvodom Toskane, „okrutnim i perverzним”, zatočenikom nevaljalih ministara i korumpiranih funkcionera, koji se, degradirajući višegodišnje napore svojeg oca, bezuslovno bacio u ruke Filipa II (Kunčević, 2007, 24; Moralejo Ortega, 2015, 812). Uplašen zavjerom Orazia Puccija, Pierina Ridolfija⁷⁷ i drugih firentinskih plemića (1575.), bio je nemilosrdan prema odgovornima i njihovim pomagačima, da bi čak bio doveden u vezu s ubistvima dvije žene iz kuće Medici koje su održavale kontakt s antimedicijevskom strankom: sestre Isabelle de' Medici i snahe Leonore Álvarez de Toledo, koje su ubili njihovi muževi⁷⁸ u kratkom vremenskom razmaku i pod sličnim okolnostima.⁷⁹ Nekoliko mjeseci nakon smrti Giovanne od Austrije, Francesco I se oženio Biancom Capello, s kojom je već nekoliko godina bio u vezi.⁸⁰

Francesco I de' Medici je, prepustivši sudbinu Velikog Vojvodstva brojnim funkcionerima, nastavio s teškim oporezivanjem svojih podanika. Zamjenjujući strast za vladanjem onima prema lovu, alhemiji i ženama (Kunčević, 2007, 24; Moralejo Ortega, 2015, 812), bio je, kao i njegovi preci, važan mecena. Otrovan je s drugom suprugom 20. oktobra 1587. u rezidenciji Poggio a Caiano, najvjerojatnije po nalogu brata, koji ga je, odbacivši kardinalsku čast,⁸¹ naslijedio kao nadvojvoda Ferdinand I.⁸²

76 „*Ai venticinque di Marzo... prossimo avrà 25 anni. È di statura piccolo, magro, negro di faccia, e di cera melinconica: ha atteso sempre questo principe ai piaceri, e mostra di essere molto immerso nell'amore delle donne: si è diletato poco della virtù; non dimostra troppo bell'ingegno, il che si conosce nelle proposte e risposte, e massime nelle risoluzioni, nelle quali è tardo ed irresoluto, e dal duca suo padre è conosciuto per tale. Il quale però volentieri gli ha dato il governo, acciò che con l'esercio e l'esperienza, possa fare buon giudizio delle cose, e farsi principe prudente innanzi alla morte sua*” (Kunčević, 2007, 24).

77 Uspio je da pobjegne nakon razotkrivanja, ali su ga u Njemačkoj uhvatili carevi agenti; predat je medicijem povjerenicima tek kad je prihvaćen uslov Caterine de' Medici da mu bude pošteđen život. Umro je nekoliko godina kasnije, u zatvoru (Istruzioni, 2007, 396–397).

78 Pietro de' Medici (1554–1604.), sin Cosima I, sumnjajući na nevjerstvo, ubio je 1576. suprugu Eleonoru, kći Garcie od Toleda. Preminuće je prikazano kao prirodna smrt, ali se čini da je bratov čin imao nadvojvodu saglasnost. Pietro je 1579. g. imenovan generalom talijanske pješadije koju je nadvojvoda Francesco stavio na raspolaganje Filipu II, u pripremi pohoda na Portugal. S bratom će kasnije zapasti u oštru svađu oko nasljeđa, zbog čega dugo boravi u Španiji, gdje je i umro (Istruzioni, 2007, 354, 396. Up.: Grubiša, 2016, 3).

79 Isabella (1542–1576.), kći Cosima I i Eleonore de Toledo, udala se za Paola Giordana Orsinija, vojvodu od Bracciana (Istruzioni, 2007, 14).

80 Bianca je rođena 1548. g., u porodici venecijanskog aristokrate Bartolomea Cappello i Pellegrine Morosini; njen otac se, nakon što je postao udovac, po drugi put oženio Lucreziom Grimani, sestrom akvilejskog patrijarha (Moralejo Ortega, 2015, 807–808, 810).

81 Imenovan kardinalom 1563., od 1569. godine je boravio u Rimu, gdje je sticao brojna poznanstva i jačao svoj uticaj. Prvih godina vladavine zadržao je relativnu autonomiju u odnosu na glavne evropske sile. Oženio se 1589., uprkos mišljenju Filipa II, Cristinom (1565–1636.), kćerkom vojvode od Lorene, s kojom dobija nasljednika Cosima II (Istruzioni, 2007, 266–267).

82 Prerana smrt Filippa (1577–1582.), sina Francesca I i Bianche Cappello, koji nije dobio ime po djedu, već po očevom kumu, španskom monarhu, učinila je da nadvojvoda pokuša da ozakoni Antonia, rođenog dok je bio u preljubničkoj vezi s Venecijankom. Glasine pothranjivane iz kruga kardinala Ferdinanda da je to bio

PLAN MARKA SAMUELA ZVANOG *CALOIAN*, NASLOVLJEN TOSKANSKOM VELIKOM VOJVODI, NAPISAN U FIRENCI 12. JANUARA 1574. GODINE

Započinjući obraćanje najsvjetlijem Velikom vojvodi, Marco Samuel Caloian se 12. januara 1574. godine,⁸³ u želji da izbavi tiranske podložnosti Turcima stotinu porodica jadnih hrišćana iz grada Bara i s njegove teritorije, poziva na svoj ranije upućeni zahtjev firentinskom vladaru. Moguće da se njegova prethodna molba odnosila i na ukupne političke, društvene i vjerske prilike na južnom Jadranu, u kontekstu državnih mjera naseljavanja koje je medičejski dvor nastojao da sprovodi već godinama. Obraćanja i prijedlozi slične sadržine, odnosno rekuriranih toposa, intenzivirani su nakon Kiparskog rata, s čestim pozivanjem na Svetu ligu i pouzdanje u zaštitu hrišćanskih vladara (Popova Dell'Agata, 1989, 109). Socijalnu odgovornost i ličnu ekspanzivnost prate konvencionalni izrazi i uzdizanje firentinske republike, koja je predstavljala inspirativno, najpribližnije istorijsko ostvarenje političkih ideala toga vremena (Janeković-Römer, 2006, 4). Ukoliko bi se uzvišeni duh Cosima I Medicija odlučio da omogući sklanjanje navedenih sto porodica u njegovu najsretniju državu, barskom patriciju bi bilo umjesno zamoliti Njegovo Visočanstvo, odnosnim poniznim obraćanjem, da potvrdi i odobri⁸⁴ uslove izložene kako slijede (ukoliko se u ranijem zahtjevu neki od ugjavaka već pominjao, sada je mogao biti obnovljen: „*et bonificare*“).

1.° Prvi uslov se tiče mjesta smještaja i dodjele zemlje Baranima koji bi došli u Toskanu. Trebalo bi im biti određeno mjesto u kojem ili na kojem bi se mogli ugodno nastaniti, te dodijeljena dobra zemlja koju bi mogli obrađivati. S tim plodnim terenima bi trebalo da mogu živjeti pod presretnom sjenkom medičejske vlasti, i to kako oni koji bi ih lično obrađivali, tako i oni koji bi ih dali da se obrađuju, s obzirom da bi u navedeni broj doseljenika mogli biti uključeni i neki koji su građani i zanatlije. Formulacija ovog uslova nagovještava da se radilo o potencijalnim doseljenicima različitog imovnog stanja. Neki od njih su, budući da su bili „*cittadini, et artesani*“, vjerovatno mogli u Toskani organizovati nadničarsku obradu zemlje koja bi im bila dodijeljena. Za pretpostaviti je da je solidnija materijalna osnovica pojedinih zanatlijskih i građanskih porodica imala udjela u izuzetku kako ga je formulisao Marko Samuel.

Prvonačeni zahtjev se nadovezuje na političku situaciju u Baru koja je nekoliko godina prethodila Markovom toskanskom istupanju, a posebno na stanje nakon zaključenja mirovnog ugovora između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, 7. marta 1573. Upravo je grad Bar avgusta 1571. godine postao jedno od poprišta u sukobu zapad-

sin jedne služavke, učinile su da mu se dodijeli tek titula principa „*de Capestrano*“. Odrekavši se purpura, Ferdinand je osujetio interese 11-ogodišnjeg Antonia u pogledu toskanskog trona, ishodujući pak za njega imenovanje malteškim vitezom, 1594. g (Grubiša, 2016, 3; Moralejo Ortega, 2015, 815–817).

83 Dokument Državnog Arhiva u Firenci (*Archivio di Stato di Firenze*), sastavni dio arhivske serije *Mediceo del Principato*, s navedenim datumom ima oznaku folije 758 i hartije 65 (ASF, Med., f. 758, c. 65), a takođe i broj 10 ili prije 40 (*cancell.*).

84 Izvjesne povlastice i izuzeća dodijeljeni su naseljenicima Portoferraia na Elbi 1556. godine, što je u ukupnom porastu stanovništva održavalo stabilnim udio od 3 % tamošnje grčke populacije (Popova Dell'Agata, 1989, 107).

nih sila i Osmanlija, a posljednice promijenjenih državnopravnih i religioznih prilika na njegovom području počele su se uveliko osjećati.

Cosimo I de' Medici bio je papinski i jedan od ključnih saveznika, odnosno štíćenika „imperijalne federacije“ Filipa II, glavnog neprijatelja Osmanskog Carstva.⁸⁵ Ljeta 1566. poslao je kontingent firentinske vojske u Ugarsku, kao pomoć caru Maksimilijanu II, a zbog ekspedicije na Oran 1563. i pomoći Malti 1565., Turci su ukinuli stare firentinske privilegije, i, smatrajući Toskanu neprijateljskom državom, više nisu dozvoljavali da ima svojeg baila u Carigradu (Kunčević, 2007, 32, 34). S druge strane, diplomatski odnosi Toskane i Španije mogli bi se nazvati „asimetričnim“, s obzirom da, za razliku od firentinskih vladara, Filip II nije držao ambasadora u Firenci; imao je na raspolaganju poslanike u Rimu, Torinu, Genovi i Veneciji, čija je aktivnost upotpunjavana razmjenom vijesti i mrežom agenata i obavještajaca⁸⁶ u drugim italijanskim gradovima (Moralejo Ortega, 2015, 804–805). Takođe, pomenuta je španska reakcija na papinsku dodjelu titule Velikog vojvode. Dok je s papom Pijom V od početka njegovog pontifikata bio u dobrim odnosima, stojeći čvrsto na liniji katoličke reforme, s Mlecima je Cosimo I bio u hladnim odnosima (Kunčević, 2007, 32–33).

Zaštitu i razumijevanje Cosima I nisu tražili samo mnogi književnici i intelektualci, koji su, prevelikih očekivanja, u njemu vidjeli vladara koji bi mogao postati jednom od važnih evropskih figura, a Firenci vratiti sjaj i moć iz doba Lorenza Veličanstvenog, već i brojne političke izbjeglice (up.: Grubiša, 2016, 3). Reskriptom zapisanim na lijevoj margini ovoga zahtjeva izloženo se odobrava, s tim da će se uaturi – dijelom uroda – morati plataćati namet (teratik) komuni ili komunama u koje dođu doseljenici.

2.º Drugi uslov se odnosi na omogućavanje kupovine tegleće stoke. Ukoliko bi se kod doseljenika iz Bara i njegovog područja pojavila potreba, trebalo bi iznaći načina da im se dozvoli da kupe životinje s kojima bi mogli obrađivati zemlju, a koje bi Njegovom Visočanstvu zatim otplatili tokom prvih pet godina, odnosno u dužem ili kraćem periodu od toga, kako bude odgovaralo blagotvornosti Velikog vojvode.

Koliko se može razlučiti iz komentara, čini se da je, usljed mogućih teškoća, iskazana sumnja u postizanje navedenog. Kao i prvi, i drugi uslov se uklapa u raširenu predstavu o Cosimu I de' Mediciju kao modernom vladaru, koji je, da bi pridobio naklonost naroda, pokrenuo mnoge privredne aktivnosti: gradio je puteve, luke i gradove, isušivao močvare da bi povećao poljoprivrednu proizvodnju, obnovio je tradicionalnu tekstilnu industriju, organizovao eksploataciju mermera u Seravezzi, podstičući i finansirajući nove preduze-

85 Španski dvor je povremenim intervencijama u firentinske poslove uglavnom išao protiv interesa Cosima I, pokušavajući spriječiti jačanje sve samostalnije Toskane. Filip II je 1564. prisilio Cosima da se odrekne Korzike, ponuđene od ostrvskih pobunjenika protiv genoveške vlasti, što će se gotovo ponoviti 1567. g. Firentinski vladar je još 1553. g. pokazao interesovanje za ovo mediteransko ostrvo (Kunčević, 2007, 32–33; Fasano Guarini, 1984, 23).

86 O boravku u Trentu i povezanosti Antuna Prokulijana, „*delli primierii nobili di Antivari*“, kao i Kotoranina Jeronima Buće, s biskupom Antoniom Perrenotom de Granvelleom (1551.), državnim sekretarom i savjetnikom Karla V – v.: Marković, 2013, 579–612. Cosimo I se biskupu Arrasa obraća 1547. i 1551. g (Istruzioni, 2007, 100–103, 159, 163).

tničke inicijative (Grubiša, 2016, 2).⁸⁷ U kontekstu naseljavanja ruralne populacije koja je mogla pristići s Balkana, prvi pokušaji su načinjeni nakon osvajanja Siene, koje je, usljed žestokog otpora, imalo za posljedicu devastaciju grada i njegovog područja (Popova Dell'Agata, 1989, 111). Posebno je, operacijama eliminacije francuskih garnizona, demografski i ekonomski bila opustošena sienska Maremma.⁸⁸

3.° Treći uslov se odnosi na obezbjeđenje osnovnih uslova decentnog življenja. S obzirom da bi prve godine doseljeni Barani imali potrebu za životnim namirnicama, trebalo bi da im se pomogne stvarima neophodnim za human život („*al viver humano*“), što bi zatim trebali otplatiti u pet susljednih godina, više ili manje, kako Njegovo Visočanstvo nađe za shodno.

Indikativno je da treći uslov, kao i drugi, navodi rok od pet godina. Ali se to razdoblje ne konstatuje u odgovoru. U reskriptu se, s obzirom na doseg čitljivosti, navodi da, ukoliko doseljenici budu htjeli da rade, neće im uzmanjkati osnovnih životnih sredstava.⁸⁹

4.° Četvrti uslov se odnosi na trogodišnja izuzeća od carinskih i poreskih dažbina. Doseljenici bi trebali za prve tri godine biti izuzeti od svake carine i opterećenja, ali, nakon isteka tog roka, trebali bi biti podvrgnuti onim davanjima koje dobrostivost Velikog vojvode pravično i razvidno utvrdi.

U ovome zahtjevu je, za razliku od prethodno navedenih, istaknut kraći, trogodišnji rok, dok se u odgovoru vjerovatno skreće pažnja da traženi izuzetak treba sagledati u opštem kontekstu, ili s obzirom na ona koja su već data.

Samuelov zahtjev je izvjesno proizlazio iz pouzdanja u uspjeh poduhvata, ali, svakako i iz obaviještenosti o mogućnostima useljenika. Kada se nisu mogli iskoristiti za ribolov i uzgajanje riže, tokom Cosimove vladavine kaparisali su se komunalni močvarni i neobrađeni tereni radi njihovog isušivanja, poljoprivrednog unapređivanja i naseljavanja. Još od 1546/51. na području Pise su donošene i promovisane mjere isušivanja, što je stajalo u vezi s pozivom Jevrejima i maranima na naseljavanje, kao i s izuzećima i imunitetima svim gradskim i ruralnim imigrantima (Fasano Guarini, 1984, 18). Cosimo I je 1560/62. posjetio Valdicchianu, sijensku Maremmu, Grosseto, Livorno i Pisu i njihova sela, planirajući isušivanja i naseljavanje (Fasano Guarini, 1984, 25; Domenichini, 2005–2006, 170–338). Melioracija i ispravljanje toka Arna su se nadovezivali na pokušaje u Maremmi, a gradnjom kanala (1560.) vodom su trebali biti povezani Pisa i Livorno (Fasano Guarini, 1984, 25).

87 Medičejska villa u Seravezzi je izgrađena 1560., kao ljetna porodična rezidencija.

88 Pokušaji naseljavanja odnosili su se na dovođenje porodica iz Moreje, a konkretne rezultate je ostvario dominikanac fra Sikst Begna, zadarski plemić i povjerenik katoličkog kralja, koji se starao o doseljavanju seljaka s područja Brescie i Verone te Zadra – preko Ancone i Masse. Iako su iz Zadra stigle samo 4 od ukupno 209 porodica, skupina je nazvana „*famiglie lombarde*“, po najbrojnijoj grupi imigranata. Godine 1581., u Maremmu senese je iz Himare od predviđenih 1500, pristiglo 8 osoba. Na mali broj doseljenika zasigurno je uticao prijem od strane lokalnih upravnih vlasti onih imigrantskih predstavnika koji su kao prethodnica došli da pogledaju terene namijenjene kolonizaciji (Popova Dell'Agata, 1989, 111–112; Fasano Guarini, 1984, 22).

89 Gdje i kako su se mogli obezbijediti uslovi za dostojanstven život? Terra del Sole je, npr., grad koji je u graditeljskom i militarističkom zamahu, zamislio i podizao Cosimo I od 1564. g. Utvrđena enklava na granici Toskane i Romanje, izgrađivana do 1579. g., zadobijala je administrativne, sudske, vojne, vjerske, obrazovne i trgovačke funkcije. Središte firentinske Romanje sticalo je tako kontrolu nad obilnom poljoprivrednom proizvodnjom, osiguravajući medičejsku državu od oskudica žitima, obezbjeđujući čak i so iz obližnje Cervie.

5.° Peti uslov se odnosi na jezik bogoslužja doseljenika. Riječ je o izvornom podatku koji donosi značajno obavještenje o jeziku stanovnika Bara, žitelja njegovog distrikta i teritorija koje su mu gravitirale. Zatraženo je, „za zdravlje njihovih duša“, kako to navodi Marko Samuel, da doseljenici mogu povesti i držati jednog sveštenika njihovog slovenskog jezika („*un prete di lor lingua schiaua*“). U nastavku je odnosno svešteno lice određeno *in personam*; to bi trebao biti *Reverendo pre Zorzi Palma*. Radi se o duhovniku koji nije nepoznat barskoj povjesnici. U testamentu patricija i sveštenika Ivana Župana iz 1570., otvorenom u Dubrovniku 1572. g., zabilježeno je da barski sveštenici Frano Krajina i *Juraj Palma* dobijaju teren, tj. polje koje je zavještalac kupio od Dimitrija Panasola, „*qual fo di Tiechlichì*“, s tim da služe mise za njegovu dušu.⁹⁰ Međutim, kasniji podaci potvrđuju da se imenovani prezviter nije naselio u Toskani. *Pre Zorzi Palma*, rođen oko 1533., kanonik i primicer *Ecclesiae Antibarensis*, odnosno Barske metropolije, od 9. septembra 1583. do smrti – 1590. godine, bio je biskup Sape i Sarde (*Georgius II*).⁹¹

Samuel *Caloian* zapisuje 12. januara 1574. u Firenci da bi velečasnom *Zorzi*-ju Palmi osim zemljišnih terena i mjesta za stanovanje trebalo dodijeliti jedan crkveni ili drugačiji beneficij vrijednosti 100 škuda godišnje, te da deset od glavnih familija doseljenika, koje među njima budu, u slučaju smrti toga duhovnika mogu uvijek obezbijediti drugog, kako im se (naj)bolje učini, s beneficijem navedene plate i sa koliko se Njegovom Visočanstvu bude činilo shodnim.

Ako je barski patricij za svoje sugrađane i distriktualce insistirao na svešteniku slovenskog jezika, koji naziva „njihovim“ („*lor*“), postavlja se pitanje koji je jezik upravo pripadnik višeg gradskog staleža smatrao svojim? Zsigurno najbolji odgovor na to pitanje pruža izvor iz 1592. godine, koji se odnosi na još jednog barskog patricija, Samuelovog mlađeg savremenika. U izvještaju mletačkom Senatu, diplomat Lorenzo Bernardo, govoreći sa mnogo hvale i simpatija o sposobnostima i uopšte osobnosti *messer Marc' Antonia Borisia*, ističe: „*la lingua schiava e l'italiana si può dire che siano tutte due sue naturali*“ (Albèri, 1844, 416).

Reskript naglašava da je Njegovo Visočanstvo zadovoljno sveštenikom jer je on (?) hrišćanin, dok će se za njegove beneficije pobrinuti kada za to dođe vrijeme.

Slobode koje su tražene i dodjeljivane nisu se odnosile samo na jezik, već i na hrišćanski obred. Tokom diplomatskih nastojanja s ciljem utemeljenja reda sv. Stefana, Cosimo I je pristupio sistematskom regrutovanju Grka u mornaricu, što je uključivalo slobodu obreda ovih mletačkih podanika. Planovi su se odnosili i na izgradnju grčke crkve u Pisi, koja

90 Čeklići na Sozini (Marković, 2014, 575)?

91 Kako se navodi u elogiju Julija Antonija Santoriusa, kardinala *S. Severinae*, budući da je već više godina bio sveštenik upućen u svete stvari te imajući druge kvalitete koji se zahtijevaju svetim kanonima, dispenziran je zato što nije bio doktor, odnosno licencijat studija teologije, ili kanonskog prava (licencijatura je označavala prijelaz između univerzitetskih stepena bakalaureata i doktorata). „*Promovendus honestis ac Catholicis parentibus natus annum agit circiter L., literis preditus est, & a pluribus annis in sacris & Presbyteratus ordinibus constitutus, ac habet alias qualitates a sacris Canonibus &c. requisitas, nisi quod non est Doctor; nequus Licentiatu in sacra Theologia, vel Jure Canonico &c.*“ Prihodi, odnosno plodovi biskupije dosegali su do 50 zlatnih dukata (Farlati, Coleti, 1817, 282–283). P. B. Gams navodi da je *Georgius II*. Palma bio biskup Sarde i Sape od 9. septembra 1583. i da je umro oko 1590. godine (Gams, 1957, 416).

bi ponajprije služila kaluderima kako bi nadalje dovodili grčke imigrante u Toskanu.⁹² Cosimov nasljednik Francesco oko 1577. g. obznanjuje mletačkim diplomatama da je mnoge Grke naselio u Pisi, dodijelivši im terene i dozvolivši da mogu tamo živjeti sa svojim sveštenicima.⁹³

6.° Šesti uslov se tiče pravosudnog uređenja odnosa doseljenika u Toskani. Takođe, sadrži i odredbu o njihovom predstavničkom organu. Marko Samuel je zamolio da deset od prvaka, koje će on dovesti i koji će biti predstavljeni Njegovom Visočanstvu, deset godina imaju ovlašćenje da svake godine među sobom izaberu jednoga koji će suditi svaki njihov spor i svađu koji mogu nastati - a da se na presude, ako žele, mogu žaliti nadležnom jusdicensu (*iudicente*), koji će postojati u odnosnom mjestu; ovo dok ne budu u stanju da sopstvene stvari udešavaju na način i shodno običajima ovih krajeva (Toskane). Kratko uputstvo u nastavku izloženog uslova glasi da se dozvoljava apelacija gore („*di sopra*“) navedenom organu.

Formulacija o desetorici prvih („*diece delli primarij*“), koja je nagoviještena u petom i ponavlja se u osmom Samuelovom zahtjevu, možda kroz prizmu podražavanja, u izvjesnoj mjeri asocira na odredbe firentinskog Senata *dei Quarantotto*, koji 1537. Cosima bira „*per Capo e Primario del Governo della Città di Firenze, e suo dominio*“ (Domenichini, 2005–2006, 14–15). Još jedna terminološka odrednica sugerise Samuelovu informisanost o uređenju firentinske republike. Odredbom iz 1543. Cosimo utvrđuje nadležnosti fiskalnog auditora finansijskog karaktera, da bi im se kasnije dodale i široke krivičnopravne kompetencije: odnosile su se na akte rektora i lokalnih jusdicensa, njihove proglose, presude, novčane kazne i konfiskacije.⁹⁴

Suštinski element rimskog građanskog postupka do Dioklecijanovog vremena bila je podjela jurisdikcione funkcije između magistrata kao državnog organa i sudije, kojeg su birale strane u sporu.⁹⁵ Od 512. g. *praetor peregrinus* dobija na značaju kao *ius dicens*: morao je utvrđivati formulu koja se primjenjivala u konkretnom slučaju i saopštavati je sudiji.⁹⁶ U srednjem vijeku, prema avgustinskoj tradiciji, ljudski čin suđenja se sastojao u procjenjivanju zasnovanom na normi.⁹⁷

92 Grčki obred će kasnije biti instituisan kao „servizio di bordo“ na galijama reda sv. Stefana, što će imati uticaja na njihovo doseljavanje u Livorno (Popova Dell'Agata, 1989, 108).

93 Nadvojvoda će saglasnost na gradnju nove grčke crkve u Livornu dati 1604., a *Nazione Greca* tamo biti zvanično potvrđena 1606. godine (Popova Dell'Agata, 1989, 109–110).

94 Najprije na osnovu reskripata, a zatim na osnovu konkretnog zakonodavnog akta, fiskalni auditor počinje da vrši nadzor i kontrolu nad krivičnopravnim upravljanjem. Arhiv Firenze od 1560. g. sadrži značajan opseg sudskog materijala, uključujući i imenovanja „*di giudicenti*“. Osivanjem Kolegija za četrdeset mladića (1544.) Cosimovog dominija koji nisu mogli priuštiti studije u Pisi i Sieni, svaki je jusdicens u državi imao dužnost da tačno obavijesti o svakom licu iz svoje jurisdikcije koje će se posvetiti studijama (Domenichini, 2005–2006, 35, 42, 51).

95 Magistrat *ius dicit*: tj. ispitivao je da li tvrdnje stranke zavređuju pravnu zaštitu, utvrđivao njihov sadržaj i domašaj, indicirajući hipotetično rješenje spora, te imenovao sudiju; *iudex iudicat* (Raselli, De Rubeis, Corso, Bertola, Albertario, 1933, 1).

96 Up. i Ulpijanovu *iurisdicatio perpetua* (Raselli, De Rubeis, Corso, Bertola & Albertario, 1933, 2–3).

97 U djelu *Summa theologica* II, II 60 1, Tome Akvinskog, navodi se, međutim: „*Respondeo dicendum quod iudicium proprie nominat actum iudicis in quantum est iudex. Iudex autem dicitur quasi ius dicens*“ (Mairerù, 1970, 3).

Samuelovo pominjanje organa *iudicente* nesumnjivo je u vezi s osnovnom obaviještenošću o pravosudnim prilikama u Firenci i Sieni. Cosimo I je započeo široku reformu Države Siena 1561. g., koja je značajno odražavala kriterije njegove vladavine Firencom. Deceniju kasnije, 1571., jurisdikcijski je reorganizovao njeno područje, zamjenjujući autonomne lokalne organe regularnijom mrežom građanskih *iudicensa*, podvrgnutih centralizovanoj kontroli sienskog upravitelja i kapetana Pravde (Fasano Guarini, 1984, 24–25).

S obzirom da se, kako je rečeno, desetorica „prvaka“ pominju i u osmoj tački Samuelovog plana, taj je zametak predstavničkog tijela zasigurno trebao prikazivati socijalnu strukturu imigranata (up.: Popova Dell’Agata, 1989, 111).

7.° Sedmi uslov se odnosi na način postupanja s renegatima koji bi se našli među doseljenicima, te pruža dodatno svjetlo na međukonfesionalne odnose prvih godina po osmanskom zauzimanju Bara. U Samuelovom zahtjevu se ističe da su se neki morali učiniti Turcima već u vrijeme zauzeća grada, silom i iz straha za vlastiti život, te su, zbog mnogih zala koja su im učinjena, među doseljenicima i oni koji su bili hrišćani. Postavilo se pitanje mogu li se i takvi pouzdati da dođu s navedenim brojem iseljenika, držeći se naše vjere („*tenendo la fede nostra*“)? Marko Samuel je, kako kaže, siguran da se danas, ko se god među njima odrekao hrišćanske vjere, potajno nje pridržava.

Reskript na kraju ovog uslova navodi da i oni mogu slobodno doći i prebivati. U sklopu nastojanja da se imigracioni tokovi prema Apeninima kanališu ka Toskani, ponajprije s ciljem jačanja poveznica njene trgovine s Levantom, Cosimo I se još 1551. g. obratio grčkim, turskim, jevrejskim, jermenskim, persijskim i dr. trgovcima, pozivajući ih da se nasele u njegovu državu, obećavajući im slobodu kulta, ličnu i imovinsku zaštitu, trgovinske olakšice i posebne garancije u vrijeme rata (Popova Dell’Agata, 1989, 105).

8.° Osmi uslov sadrži podatak koji je značajan za proučavanje rituala (Banić, 2015, 58). Zahtijeva se, u znak i za sjećanje da su ovi Barani došli u vazalstvo i odanost Njegovom Visočanstvu, Velikom vojvodi Toskane, kada mu tokom audijencije budu pristupili, da im se - desetorici od njihovih prvaka - uruči deset toga od crvene tkanine, kakav je stari običaj u njihovim krajevima; „*gli sia dato a diece di primarii di loro diece vesti di pano rosso si come è antico solito tra di loro parti*“ (ASF, Med., f. 758, c. 65). Citirana odredba donekle upućuje na javni istup i svečanu artikulaciju političke poruke predstavnika jedne društvene grupe. Odgovarajući obred pri priznavanju vlasti prožet je simbolikom koja se ponajprije odnosi na njene insignije.⁹⁸ Ipak, formulacija osmog uslova, osim privrženosti („*devotione*“), implicira samopoštovanje i određenu uzajamnost („*in segno, et memoria, di esser venuti vassalli*“); onaj ko prihvata dar vlasti koja mu se predaje u ruke trebao bi je prihvatiti s jemstvom dobre vladavine (up.: Lonza, 2009, 79). Varijacije u praksi određenog područja, posmatrane kontrolisanim komparativnim pristupom, moraju uzeti

98 Predaju zastave, kao dio obreda instalacije vlasti koji se pominje u dubrovačkom statutu iz 1272. g., zamijenila je, posebno nakon 1358., kada gubi karakter rijetkog, primopredaja pečata (prsten pečatnjak sa sv. Vlahom i ključevi škrinjice u kojoj su se čuvali ostali državni pečati) kao simbola administracije i apstrakne *države*. U Veneciji je predaja zastave sv. Marka uvedena u prvoj polovini XII v., uporedo sa duždevom zakletvom (Lonza, 2009, 79–80, 82).

u obzir kontekstualne i vrijednosne razlike, koje bi mogle dozvoliti opsežnije generalizacije.⁹⁹ Iako je na osnovu šturih podataka nezahvalno ponirati u ritualni leksik iskazivanja podložnosti i obrede koji su odvijali u drugačijem institucionalnom uređenju, najviše po pitanju boje, referentni elementi se nalaze u odjevnim predmetima („*vesta*“) pripadnika nekih viteških redova, ali npr. i kod dubrovačkih *knežaka*, koji su pratili kneza i bili mu na usluzi (Lonza, 2009, 49, 77–78). *Knežaci* su se po svojim zadacima izrazito ceremonijalne prirode razlikovali su se od ostalih zdura (*praecones*); bili su potpuno obučeni u crveno, boju kneževske službene odjeće, s crnim pojasom (Lonza, 2009, 49–50). Kneževsko ruho kasne Dubrovačke Republike bilo je crveno, krojeno i šiveno od skupocjene svile odnosno svilenog damasta, u obliku dugačke, bogato nabrane toge („*toga rossa ducale*“).¹⁰⁰ Od plemićke toge razlikovalo se bojom (vlastela je u pravilu bila obučena u crno), koja se u srednjem vijeku i ranom modernom dobu smatrala najsvečanijom, primjerenom vladarima i najvišim službenicima u državi (Lonza, 2009, 57, 59–60). Zadnjih vjekova Dubrovačke Republike, na koje razdoblje se uglavnom i odnosi prethodno razmatranje, članovi Malog vijeća su samo na najvažnije blagdane nosili crvenu kneževsku togu („*veste ducale*“).¹⁰¹ U izuzetnim ceremonijalnim prilikama, kada su dočekivane ličnosti od najvećeg ugleda (poput dužda ili zapovjednika mletačke mornarice) i senatori su trebali obući crveno kneževsko ruho („*toghe rosse ducali, vesti ducali*“), jer su tada nastupali u ime najviše vlasti u državi.¹⁰²

Završne riječi osmog uslova upućuju na pamćenje, svjedočanstva i iskustva onih koji su u zavičajnim javnim ritualima učestvovali: pozivanje na antikni *kod* („*antico solito*“) naglašava potrebu njegovog paradigmatičnog praćenja u novoj sredini i u drugačijim okonostima, a time i neophodnost vlastitog održanja (up.: Lonza, 2009, 38–39).

Plan se nastavlja na drugoj stranici.

9.° Deveti uslov se odnosi na finansijske izdatke patricija Marka Samuela zvanog *Caloian*. On naglašava, prosuđujući s mnogo primjerenog obzira, a nadajući se u njegov uspjeh, budući da sam rukovodi ovim poduhvatom, kako bi ga mogao dovršiti bez opasnosti, ili bez štete uopšte. Sopstveno pregnuće, izvan granica klasne solidarnosti - što je prema Anthonyju Giddensu obilježje djelovanja elita - ističe se i ovdje, u difuziji moći u društvenom, političkom i ekonomskom okruženju (up.: Stanworth, Giddens, 1974, 1–21). Najprije bi Samuel morao pronaći plovila na koja bi ukrcao migrante, kao i beškot i vino kojima bi ih izdržavao do Ancone, odakle bi im se onda kopnom od Njegovog Visočanstva iznašlo načina da dođu pred njega u Firencu („*in questa Città*“). Samuelu bi stoga, nakon što budu zbrinute odnosne familije, odgovaralo ukoliko bi Njegovo Visočanstvo

99 Up.: Brettell, 2009, 652, 666. Osvrćući se na kontrolisani uporedni metodološki pristup te komparativnu svijest kod Siegfrieda Fredericka Nadela, autorica ističe regionalne varijacije u praksi podneblja koje inače karakterišu široke podudarnosti istorijskih okolnosti, institucija, jezika i običaja.

100 Zato što je tipična kneževska odjeća bila jedan od simbola funkcije poglavara, crvena toga se oblačila za pogrebni obred onome ko je umro kao knez (Lonza, 2009, 57, 59).

101 Ceremonijalni zapisi o tome govore o prva tri mjeseca u godini i navode praznike Obrezanja, sv. Tri Kralja, sv. Šimuna, Svijećnicu, sv. Vlaha i Četrdesetorice mučenika (Lonza, 2009, 62).

102 Usljed strogog ograničenja nošenja takve odjeće, izaslanstvo novom nadbiskupu se brzo preodijevalo u „obične“ crne toge (Lonza, 2009, 62).

bilo zadovoljno da mu za troškove i vozarinu bude namireno 600 škuda. Moglo bi se, kaže Marko, procijeniti da bi morao čak i više potrošiti, te bi Njegovo Visočanstvo odmah po ukrcavanju iseljenika učinilo da se isplate brodske vozarine u Dubrovniku ili Anconi, a ostatak do spomenutog iznosa po spasonosnom pristizanju Marka Samuela u Firencu.¹⁰³ Kratkim reskriptom na kraju ovoga zahtjeva navodi se da se namjeravalo u potpunosti udovoljiti izloženim pojedinostima.

Pominjanje Dubrovnika potcrtava važnost tog grada za Toskanu.¹⁰⁴ Povezanost Firence s istočnojadranskim središtem bila je dugotrajna i višestruka.¹⁰⁵ Odatle su toskanska trgovačka društva izvozila kopnenim putem svoje tekstilne i ostale proizvode na Balkan i dalje, za Carigrad.¹⁰⁶ Takođe, kako je barbareskna korsarska aktivnost u zoni koja je gravitirala Livornu činila da se otomanski podanici opredjeljuju za sigurnije i bliže luke Dubrovnika, Ancone i Venecije, upravo je neutralnost dubrovačkih brodova, pored mletačkih i marseljeskih, osiguravala komercijalne tokove Toskane s istočnim Sredozemljem, odnosno Levantom (Popova Dell'Agata, 1989, 106). U ovom je kontekstu znakovito istaći „utopističku“ epizodu izazvanu pismima Marina Držića 1566. g., s ciljem dobijanja pomoći za organizovanje državnog udara i temeljne reforme Republike.¹⁰⁷ U istoriografiji je obrađivan i geopolitički značaj Dubrovnika kao neformalnog španskog protektorata (v. npr.: Kunčević, 2007, 32–33; Tadić, 1932).

10. Deseta tačka tiče se odnosa Marka Samuela i vladarskog autoriteta kojem se

103 Pismom od 11. januara 1600. medičeski konfident iz Trogira obavještava firentinski državni sekretarijat o 90 morlačkih porodica koje žele da se isele, a koje su već pristigle u Napuljsku Kraljevinu odnosno Apuliju, kako bi izbjegle od „prevelike tiranije“ Turaka. Tada je zatražio za njih izuzeća i dozvolu da mogu prijeći u Papinsku Državu, prema Urbinu. Nakon nekoliko mjeseci, jedan od trgovaca, pristiglih u Firencu iz Trogira, pominje vozarine za neophodne ukrcaje i ugovorenu svotu od 5.000 škuda (Popova Dell'Agata, 1989, 112–113).

104 Toskanski trgovci na Balkanu srijeću se od kraja XIII v., a intenzivnije između 1415. i 1430., te Dubrovnik s niskim izvoznim daćama postaje važan posrednički punkt na osi koja s Firencem i Anconom predstavlja most prema Orijentu (D'Atri, 2011, 850, 852–853).

105 Dubrovačko Veliko vijeće još 21. februara 1345. određuje da se komunalni službenici potraže u Italiji, posebno na područjima „*Venetis, Padue et Bononie, et ubique locorum usque Florentiam*“. Djelatnost učenih ljudi iz Firence svakako je bila od uticaja na oratorski stil i retoriku korespondencije politički vladajućeg sloja. Firentinac Ludovico da Colle boravio je u Dubrovniku 1412. g., dok je Lorenzo Guidetti, zainteresovan i za epigrafsko nasljeđe nove sredine, bio rektor tamošnje škole (Bettarini, 2013, 380, 383, 384–386). Ne mogu se zanemariti ni rani kontakti Barana s Firentincima: budući barski nabiskup *Johannes Baçani*, u susret svojim obavezama, posudio je u maju 1420. u Dubrovniku 30 zlatnih dukata od Firentinca *Giorgia Guçii*; barski građanin i kancelar srpskog despota Nikola de Archiluppis u kodicilu iz 1444. određuje 14 dukata nasljednicima Firentinca „*ser Jacobi Magistri Johannis de Sancto Miniato*“, koji je nakon 27. aprila 1434. otišao u Rašku radi preuzimanja nasljednih dobara brata „*magistri Hieronymi medicus*“, koji je tamo dugo živio i umro (Pekić, 2010, 185; Makusev, 1874, 338, 405, 411–412, 531; Marković, 2016, 235, 261).

106 Intenzivan izvoz se odvijao i u suprotnom smjeru. Prema trgovačkoj svesci „*de la Çeça*“, toskanski trgovci su izvezli iz Dubrovnika makar 1/5 srebra (1.125 kg) kojim se tamo trgovalo; Firentincima su takvi poduhvati uvelike išli u prilog: „*quasi in gran parte abbiamo fatto l'acquisto della città di Pisa col detto ariento*“ (Pinelli, 2010, 59, 60, 62, 64–65).

107 Marin Držić je 1545. bio u službi austrijskog grofa i španskog špijuna Rogendorfa kao komornik, a zatim, 1546., kad je grof pošao u Carigrad, kao tumač. O višestoljetnoj suprotstavljenosti dubrovačkih vlasteoskih klanova i promjenama institucionalnih mehanizama za političko djelovanje, motivacionom pokretaču urotničkih namjera Držića kao antunina, v.: Vekarić, 2009.

obraća. On moli toskanskog Velikog vojvodu da svojem najodanijem služi - osim mjesta za stanovanje i zemljišnih posjeda koje će mu dodijeliti uzimajući u obzir njegove osobine i zvanje („*considerando la qualità et professione mia*“) – odredi i rentu koju će primati dok bude živ. Formulacija završnog uslova Markovog plana korespondira sa stanovništem Siegfrieda Fredericka Nadela, prema kojem društvene elite moraju biti svjesne vlastite ekskluzivnosti. Nadel definiše elite kao sloj društva koji, zbog određenih razloga, uživa nadređen položaj koji mu garantuje veći uticaj na sudbinu zajednice (up.: Banić, 2015, 58). Individualnost satkana na taj način, samosvjesno smatrajući prirođenim određene prerogative, izlazi s njima pred političku vlast. S navedenim bi primanjem Samuel trebao časno, na način koji je bio uobičajen („*honoratamente come è stato solito mio*“), živjeti i umrijeti pod sjenkom medičejske vlasti, a Veliki bi mu vojvoda, po prilici, božanskom naklonošću ponudio da se može pred njega pojaviti. Po Samuelovoj želji, takvim bi pojavljivanjem bio od usluge Njegovom Visočanstvu, da bi mu donijela slavu, čast i uvećanje njegove najsretnije države, koju neka Bog unaprijedi i usreći.

Posljednji izloženi zahtjev se uklapa u mehanizme klijentelističkog sistema vlasti medičejske Firence, koji je urodio mnoštvom molbi stranaca koji su tražili pomoć u svoje i u ime ugroženih, za koje su istupali (Janeković-Römer, 2006, 4). Napomena sa strane, namijenjena komunikaciji između Velikog vojvode i njegovih sekretara, odnosno ljudima od vladarevog najvišeg povjerenja, potvrđuje da je posljednji izloženi uslov trebao biti sproveden.

Iz Firence, dana 12. januara 1574.

Vašeg Najuzvišenijeg Visočanstva ponizni i najodaniji sluga

Marko Samuel zvani *Caloian* iz Bara.¹⁰⁸

Na dnu druge stranice, po sredini, nalazi se pečatni otisak od crvenog voska.

SAMUELOV PROJEKAT I MEDIČEJSKI ODGOVOR

Na osnovu bilješki na marginama dokumenta plana, kao i između pojedinih njegovih izloženih uslova, zaključuje se, kako to primjećuje još D. Popova Dell'Agata, da je firentinska državna administracija prijedlog uzela u razmatranje (Popova Dell'Agata, 1989, 112). Ukoliko se neko od vladara upoznao s odnosnim zahtjevima, pribilježene napomene ukazuju da se radilo o stvarima koje su ozbiljno razmotrene. Izvjesnu potvrdu u tom smislu nagovještava podatak o ranijem Samuelovom obraćanju Velikom vojvodi, kao i određena sigurnost u razlaganju i potankosti uslova, zapisanih u Firenci. Na to zaključno navodi otvoreno traženje ličnog imovinskog zbrinjavanja, zadovoljenje ponuđenim, kao i patronata u posljednjem, desetom iznesenom zahtjevu. Čitljivost opaski onemogućava detaljnije rasvjetljavanje pojedinih detalja, ali je razvidan realan i pozitivan odnos medičejskog dvora prema izgledima sprovodivosti Samuelovog projekta doseljenja sto barskih porodica (up.: Kunčević, 2007, 15–16, 29).

¹⁰⁸ Marco Samuel detto Caloian di Antivari (ASF, Med., f. 758, c. 65).

ZAKLJUČAK

Promjene političkih, društvenih i vjerskih okolnosti kojima su grad Bar i njegovo područje bili izloženi nakon Kiparskog rata, pritisci i teškoće kojima je izlagano lokalno stanovništvo, prouzrokovali su nemirenje s novonastalim uslovima i kontinuirana nastojanja da se oni promijene. Pokušaji izmjene stanja odnosili su se na poduhvate oslobađanja grada uz pomoć hrišćanskih sila, ali i organizovanje planova iseljavanja tlačenog žiteljstva. Neki od migracionih projekata koincidirali su s populacionim inicijativama i ekonomskom politikom medičeskog dvora i naišli na njegovo interesovanje. Vjerovatno na osnovu veza i kontakata uspostavljenih u prethodnom razdoblju, plemić Marko Samuel *Caloian* se početkom januara 1574., boraveći u Firenci, pismeno obraća toskanskom Velikom vojvodi, izlažući mu plan doseljenja sto porodica iz Bara i njegove okoline. Podsticaj za djelovanje barskog patricija svakako je bio snažan zavičajni osjećaj, ali i povjerenje koje je uživao među svojim sugrađanima, i, sasvim izvjesno, nekadašnjim kolonima, odnosno livelistima, što je predstavljalo snažan etički činilac kohezije te mikrozajednice. Sačuvan u Državnom arhivu u Firenci, transkribovani dokument se sastoji od deset pragmatičnih zahtjeva, koji su način doseljenja Barana promišljali i elaborirali kroz prizmu toskanske stvarnosti. Izlažući ih, Samuel *Caloian* se pojavljuje kao organizator i posrednik, koji uz to nastoji ishodovati status pouzdanika firentinskih vladara; upravo je to vrijeme kada se decenijsko medičejsko dvovlašće okončava. Zahtjevi i uslovi se odnose na mjesto smještaja i dodjelu zemlje, omogućavanje kupovine krupne stoke kojom bi se obrađivala zemlja, obezbjeđenje uslova za pristojan život, trogodišnja izuzeća od carinskih i poreskih dažbina, na jezik bogoslužja doseljenika, pravosudno uređenje njihovih odnosa, način postupanja s renegatima, ritual pri javnom istupu imigrantskih prvaka i svečanu artikulaciju političke poruke njihovog vazalstva. Završni zahtjevi se tiču nadoknade Samuelovih finansijskih izdataka, njegovog budućeg materijalnog zbrinjavanja i odnosa posvećenosti toskanskom vladarskom autoritetu. Da izloženi projekt nije bio nerealan, svjedoče bilješke kojima se od strane adresata, odnosno državnog sekretarijata, izložene stavke komentarišu i određuju smjernice njihovog provođenja. Hronologija zbivanja ukazuje na učestalost kontakata pripadnika južnojadranske elite, posebno protagonista *Pokreta hrišćana*, s dvorovima i višim društvenim krugovima zapadnih hrišćanskih sila. Takvi su dodiri, u zamahu oslobodilačkih inicijativa, potkrepljivani renesansnim rodoslovnim narativima koji su obuhvatali cijelo Sredozemlje. Produbljenom i uporednom analizom dodatno se rasvjetljavaju saznanja o načinima integrisanja emigranata u nove sredine, ali i o običajima i tradicijama zavičajnog sociokulturnog konteksta.

THE PLAN FOR SETTLEMENT OF THE INHABITANTS
OF BAR IN TUSCANY. MARCO SAMUEL CALOIAN
TO GRAND DUKE DE' MEDICI: *FIORENZA*, 1574

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Montenegro

e-mail: markovics@t-com.me

SUMMARY

The conquest of Bar and the social changes which at the southern Adriatic area were caused with Cypriot war, had a far-reaching consequences. Alterations in political and religious circumstances, pressures and difficulties to which the local residents have been exposed, caused the refusal to accept the new conditions as well as sustained efforts to change them. Continuous attempts for modification of the situation referred to the endeavors to liberate the town with the help of Christian forces, but also to organization the emigration of the oppressed population. Members of the town's elite, according to their interests and responsibilities, were finding out the modalities of moving towards Istria and Italy. Some of the migration projects coincided with the settlement plans which were aimed to make up for population losses in Tuscany and with economic policy of the Medici's administration and met its interest.

Tuscan initiatives to solve the problem of its depopulation had modest results but chimed in with efforts of reputable nobleman Marco Samuel Caloian, so that in 1574 he seeks to move there 100 families from Bar. His letter, which is preserved in the State Archives of Florence (Archivio di Stato di Firenze), transcribed and analyzed, is the testimony of the relationships and endeavors of rapidly disappearing urban patriciate, as well as of that how the heirs of social capital even in new geopolitical circumstances with the extensive projects tend to preserve the centuries-old prerogatives.

Probably on the basis of connections and contacts established in the previous period, nobleman Marco Samuel Caloian at the beginning of January 1574, while staying in Florence, addresses in writing to the Tuscan Grand Duke, exposing his plan for settling one hundred families from Bar and its surroundings. The impetus for the action of Bar's patrician certainly was a strong homeland feeling, but also the confidence that he enjoyed among his fellow citizens, and, quite likely, a former dependants, which was a powerful factor of cohesion of that micro-community.

The document consists of ten pragmatic requirements, which the way of settling of immigrants considered and elaborated through the prism of the Tuscan reality. Exposing them, Samuel Caloian appears as an organizer, intermediary and guarantor, who also seeks to obtain the status of confidant of Florentine ruler. This is precisely the time when the Medici's decades dual power ends. The requirements and conditions are relating to: the place of settlement, accommodation and the allocation of the land; enabling the purchase of cattle with which the land parcels would be cultivated; the provision of conditions for a decent life; three-year exemptions from customs duties and taxes; the

language of worship of the immigrants through the process of incorporation of specific cultural and linguistic identity of that enclave; the way of dealing with the immigrated renegades; judicial regulation of their relations; the ritual during the public presentation of immigrant leaders as well as a solemn articulation of the political message of their vassalage. The final requirements are concerning the compensation of Samuel's financial expenses, his future provision and relation of commitment and loyalty to Tuscan ruler's authority. Legibility of some remarks prevents clarification of certain details, but the realistic and positive attitude of Medici's court toward the prospects and implementability of Samuel Caloian's project for settling one hundred families from Bar is evident. The notes of the addressee, or of the Medici's secretariate official, are relating to exposed items, commenting them and determining the guidelines for their execution.

Chronology of events indicates the intense frequency of contacts of members of the Southern Adriatic elite – especially of the protagonists of the Movement of Christians – with the courts and the higher social circles of the western Christian powers. Comparative and in-depth analysis shed additional light on modalities of integration, adaptation and acculturation of immigrants in the new environment, but also on the customs and traditions of the native sociocultural context.

Keywords: Florence, Grand Duke, Bar; genealogies, migrations, immigrants, 16th century

IZVORI I LITERATURA

- AA I (1913):** Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Ludovicus de Thallóczy, Constantinus Jireček, Emilianus de Sufflay, Vol. I. Vindobonae, typis Adolphi Holzhausen.
- Albèri, E. (1844):** Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato, raccolte annotate ed edite da Eugenio Albèri. Serie III.^a – Volume II°. Firenze, Tipografia all'insegna di Clío.
- ASF, Med.** – Archivio di Stato di Firenze (ASF), Mediceo del Principato (Med.).
- ASV** – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Lettere rettori ai Capi, Antivari, br. 53. Miscellanea atti diplomatici et privati. Br. 54 – Inventario manoscritto sec. XX.
- Biemmi, G. (1756):** Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-Begh. Seconda Edizione. Brescia, Giammaria Rizzardi.
- Bizzi, M. (1985):** Iskušnja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine. Budva, Opštinski arhiv – Budva.
- DAD-DT** – Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Distributiones testamentorum (DT).
- Du Cange, C. du F. (1680):** Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Prior familias ac stemmata imperatorum Constantinopolitanorum, cum eorundem Augustorum Nomismatibus, & aliquot Iconibus; Præterea Familias Dalmaticas & Turcicas complectitur: Alter descriptionem urbis Constantinopolitanæ, qualis extitit sub Imperatoribus Christianis. Auctore Carolo du Fresne Domino du Cange. Lutetiae Parisiorum, apud Ludovicum Billaine, MDCLXXX.
- Istruzioni (2007):** Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell' "Italia spagnola" (1536–1648), I 1536–1586, a cura di Contini A. e Volpini P. Firenze, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, Edifir – Edizioni.
- Jorga, N. (1902):** Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle. Troisième série. Paris, Ernest Leroux, éditeur.
- Makusev, V. (1874):** Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis deprompta, recollecta atque illustrata a Vincentio Makusev, Tomus I. Volumen I. (Ancona-Bononia-Florentia.). Varsaviae, typis districtu scholastice Varsaviensie, MDCCCLXXIV.
- Makušev, V. (1882):** Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda, iz italijanskih arhiva i biblioteka, ispisao Vićentije Makušev, V. Knjiga 2. Đenova, Mantova, Milano, Palermo, Turin. Glasnik Srpskog učenog društva, II odeljak, knjiga XIV. Beograd.
- Malipiero, D. (1843):** Annali veneti, dall'anno 1457 al 1500, del senatore Domenico Malipiero, ordinati e abbreviati da senatore Francesco Longo. Parte I.a e II.a degli Annali, Archivio storico italiano, Tomo VII, parte prima. Firenze: Gio. Pietro Vieusseux, Direttore – Editore.
- Orbini, M. (1999):** Kraljevstvo Slavena. Prev.: Husić, S.; prir. i napisao uvodnu studiju: Šanjek, F. Zagreb, Golden marketing.
- Pop Dukljanin (1999):** Ljetopis Popa Dukljanina – Sclavorum Regnum Grgura Barskog. Predgovor: Peričić, E. Bar, Conteco.

- Sansovino, F. (1568):** *Historia universale dell'origine et imperio de Tvrchi*; raccolta da M. Francesco Sansovino. Nella quale si contengono la Origine, le Leggi, l'Vsanze, i Costumi, cosi Religiosi come mondani de Turchi. In Venetia, MDLXVIII.
- Angelo Comneno, S. (2007):** *Storia e genealogia della Imperiale famiglia Angelo Comneno Ducas o Angelo Flavio Comneno Ducas*. Roma, Accademia Angelica Costantiniana, Rotostampa Group srl.
- Armanda, I. (2012):** Korčulanski biskup Augustin Kvincije u crkvenim i društveno-političkim zbivanjima svoga doba. *Povijesni prilozi*, 31, 43, 59–79.
- Banić, J. (2015):** Elitni društveni slojevi kasnosrednjovjekovne bužetske komune. *Histria*, 5, 43–79.
- Barocchi, P. & G. Gaeta Bertelà (1993):** *Collezionismo medico: Cosimo I, Francesco I, e il cardinale Ferdinando: documenti 1540–1587*. Modena: F.C. Panini.
- Bettarini, F. (2013):** Gli umanisti italiani e la politica culturale di Dubrovnik. U: Balić-Nižić, N., Borsetto, L. & A. Jusup Magazin (ur.): *Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana III*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Zadar – Lovinac, 5. – 6. studenoga 2010. Zadar, Sveučilište u Zadru, 377–390.
- Bošković, Đ. (1962):** *Stari Bar*. Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- Božić, I. (1979):** *Nemirno pomorje XV veka*. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Brettell, C. B. (2009):** *Anthropology, Migration, and Comparative Consciousness*. *New Literary History*, 40, 649–671.
- Bulatović, Lj. A. (1931):** *Bar*. U: *Ilustrovani zvanični Almanah-Šematizam Zetske Banovine*, godina prva. Sarajevo, izdanje Banske uprave Zetske Banovine, 297–300.
- Carrara, F. (1846):** *Znameniti Splējtjani*. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, XII, 7, Zagreb, 14. Veljače, 27–28 (Konac.).
- Cantini, L. (1805):** *Vita di Cosimo de' Medici primo Gran-Duca di Toscana*. Firenze, nella Stamperia Albizziniana, MDCCCXV.
- Čoralić, L. (2006a):** *Barani u Mlecima, povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*. Zagreb, Dom i svijet; Hrvatsko građansko društvo Crne Gore Kotor – Podružnica Bar.
- Čoralić, L. (2006b):** *Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.)*. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, 231–261.
- Ćosić, S. (2015):** *Ideologija rodoslovlja: Korjenić-Neorićev grbovnik iz 1595*. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- D'Atri, S. (2011):** *Alcuni aspetti della produzione di panni di lana a Ragusa (Dubrovnik) in età moderna*. U: Mattone, A. & P. Franca Simbula (a cura di): *La pastorizia mediterranea: storia e diritto (secoli XI–XX)*. Roma, Colana del Dip. Storia Univ. Sassari, 890–898; (academia.edu) 848–856.
- Domenichini, I. (2005–2006):** *Alle origini del principato cosimiano: il ruolo dei segretari attraverso l'analisi e la descrizione dei documenti dell'Archivio Mediceo del principato (1542–1559)*. Università degli studi di Pisa. <http://etd.adm.unipi.it/ETD-db/ETD-search/search> (24. 5. 2016.).

- Farlati, D. & J. Coleti (1817):** *Illyrici Sacri tomus septimus. Venetiis, apud Sebastianum Coleti, MDCCCXVII.*
- Fasano Guarini, E. (1960):** Cinzio Aldobrandini. U: *Dizionario Biografico degli Italiani – Volume 2, 1–4.* [http://www.treccani.it/enciclopedia/cinzio-aldobrandini_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/cinzio-aldobrandini_(Dizionario_Biografico)/) (6. 5. 2016.).
- Fasano Guarini, E. (1984):** Cosimo I de' Medici, duca di Firenze, granduca di Toscana. U: *Dizionario Biografico degli Italiani – Volume 30, 1–29.* <http://www.treccani.it/enciclopedia/cosimo-i-de-medici-duca/> (5. 5. 2016.).
- Gams, P. B. (1957):** *Series episcoporum ecclesiae Catholicae.* Graz, Akademische Druck u. Verlagsanstalt.
- Grubiša, D. (2016):** Medici, Cosimo I. U: *Leksikon Marina Držića, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića © 2016, 1–4.* <http://leksikon.muzej-marindrzcic.eu/medici-cosimo-i/> (4. 5. 2016.).
- HBL, 1 (1983):** Bartučević, Franjo Antun. U: *Hrvatski biografski leksikon, 1; Redakcija; Kolumbić, N. (Gl. ur.).* Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 490–491.
- Hrabak, B. (1984):** Pod turskom vlašću. U: *Damjanović, N. (ur.): Bar grad pod Rumijom.* Bar, Izbor, 54–82.
- ICG 3, I (1975):** *Istorija Crne Gore 3, tom I.* Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore (Pred. Đurović M.).
- Janeković-Römer, Z. (2006):** Autoritet ljubavi: samotnička misija Marina Držića za ljude nazbilj. *Kolo, 2, Zagreb, 205–210; (academia.edu) 1–5.*
- Jelić, L. (1904):** Uskoci i Urote o preotmi Klisa za druge polovine XVI. vieka. *Glasnik Matice Dalmatinske, God. treća, Knjiga treća (1 Svibnja 1903 – 30 Travnja 1904), Sveska četvrta (Travanj 1904),* Izdaje Matica Dalmatinska u Zadru, Zadar, 329–349.
- Jireček, K. (1962):** Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka. *Zbornik Konstantina Jirečeka, II.* Beograd: Posebna izdanja SANU, knj. CCCVI, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 42.
- Kunčević, L. (2007):** “Ipak nije na odmet sve čuti“: medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 45, 9–46.*
- Kunčević, L. (2016a):** Medici, Francesco. U: *Leksikon Marina Držića, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića © 2016, 1–2.* <http://leksikon.muzej-marindrzcic.eu/medici-francesco/> (4. 5. 2016.).
- Kunčević, L. (2016b):** Urota. U: *Leksikon Marina Držića, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića © 2016, 1–16.* <http://leksikon.muzej-marindrzcic.eu/urota/?highlight=Urota> (4. 5. 2016.).
- Lonza, N. (2009):** Kazalište vlasti, Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Lupis, V. B. (2009):** Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva u Baru. U: *Čoralić, L. (ur.): Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja.* Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Matica hrvatska, 733–747.

- Maierù, A. (1970):** Giudizio. U: Enciclopedia Dantesca, 1–7. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giudizio_\(Enciclopedia-Dantesca\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giudizio_(Enciclopedia-Dantesca)/) (5. 5. 2016.).
- Malaj, E. (2015):** Familja fisnike shqiptare Engjëlli (Angelus) para pushtimit osman. Malësia, 10, Podgorica, 453–476; (academia.edu) 1–12.
- Marković, S. (2006):** Studia Antibarensia. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Marković, S. (2009):** *U kriposti suetoga posluxa* – povijest barske patricijske familije Samuelis. Povijesni prilozi, 28, 37, 191–215.
- Marković, S. (2013):** Interrelacije politike, kulture i medija komunikacije: prilog poznavanju biografije humaniste Antuna Prokulijana iz Bara. Matica, Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, XIV, 54, Cetinje, Podgorica, 579–612.
- Marković, S. (2014):** Stanovništvo srednjovjekovnog Bara. Perast, NIP „Gospa od Škrpjela“.
- Marković, S. (2016):** Nicolaus de Archiluppis, kotorski i barski građanin grčkog porijekla, notar i kancelar srpskih despota, izaslanik u Veneciji; kodicil, inventar i izvršenje njegove posljednje volje kao poveznice medievalnih svjetova. Acta Histriae, 24, 2, 221–272.
- Marsili, M. (2016):** Graziani, Antonio Maria. Dizionario Biografico, 1–6. [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-maria-graziani_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-maria-graziani_(Dizionario-Biografico)/) (30. 5. 2016.).
- McDaniel, G. L. (1982–1983):** On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelus and Queen Jelena. Ungarn-Jahrbuch, Band 12, München, 43–50.
- Mirdita, Z. (1995):** Balkanski Vlasi u svijetlu podataka bizantskih autora. Povijesni prilozi, 14, 25–115.
- Moralejo Ortega, M. (2015):** Bianca Capello, Gran Duquesa de Toscana (1578–1587): Una aproximación a su figura a través de la correspondencia diplomática conservada en el Archivo General de Simancas. U: II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna, Labrador Arroyo, F. (ed.). Madrid, Universidad Rey Juan Carlos, ediciones Cinca, 803–818.
- Naldini, P. (1700):** Corografia ecclesiastica o' sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli, Detto volgarmente Capo D' Istria. In Venezia. Apresso Gierolamo Albrizzi. M. DCC.
- Novaković, S. (1870):** Italijanski arhivi i naša istorija. Glasnik Srpskog učenog društva, knjiga XI., sveska XXVIII staroga reda, Beograd, 428–448.
- Ostrogorski, G. (1998):** Istorija Vizantije. Beograd, Narodna knjiga – Alfa.
- Pekić, R. (2010):** Poslovanje italijanskog trgovca Đorđa Gučija u Dubrovniku (1414–1428). Istorijski časopis, LIX, 177–196.
- Pinelli, P. (2010):** I traffici tra Firenze e Ragusa all'epoca di Marino Darsa. U.: Tolomeo, R. (a cura di): Marino Darsa e il suo tempo, Venezia, La musa Talia, 57–65.
- Popova Dell'Agata, D. (1989):** Greci e Slavi in alcuni tentativi popolazionistici dei primi Granduchi di Toscana. Europa Orientalis, 8, Contributi italiani al VI Congresso internazionale di Studi Sed-Est europei. Università di Salerno, 105–115.

- Ratković, M. (2008):** O Držićevu pokušaju prevrata u Dubrovniku. U: Batušić, N. & D. Fališevac (ur.): Putovima kanonizacije. Zbornik radova o Marinu Držiću 1508.–2008. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 352–358. <http://www.europeana.eu/rights/rr-f/> (5. 5. 2016.).
- Stanworth, P. & A. Giddens (eds.) (1974):** *Elites and Power in British Society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Šufflay, M. (1916):** Die Kirchenzustände in vortürkischen Albanien. Sonderabdruck aus dem I. Bande der „Illyrisch-Albanischen Forschungen“. Budapest, Kön. Ung. Universitätsdruckerei.
- Šufflay, M. (1991):** Srbi i Arbanasi (njihova simbioza u srednjem vijeku). Beograd 1925. – Zagreb 1991., Mala Azurova povjesnica (Azur Journal).
- Raselli, A., De Rubeis, R., Corso, G., Bertola, A. & E. Albertario (1933):** Giurisdizione. U: *Enciclopedia Italiana*, 1–28. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giurisdizione_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giurisdizione_(Enciclopedia-Italiana)/) (5. 5. 2016.).
- Tadić, J. (1932):** Španija i Dubrovnik u XVI v. Beograd. Srpska Kraljevska Akademija, posebna izdanja, knjiga XCIII, društveni i istoriski spisi, knjiga 41.
- The Oxford Dictionary of Byzantium (1991a):** *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief Kazhdan, P. A. Vol. 1. New York, Oxford, Oxford University Press.
- The Oxford Dictionary of Byzantium (1991b):** *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief Kazhdan, P. A. Vol. 2. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Vekarić, N. (2009):** Držićeva firentinska urotnička epizoda: dio plana Bobaljevićeva klana da razvlasti Gundulićev klan. *Dani hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 35, 1, 5–16.
- Vidović, D. (2007):** Prilog proučavanju odraza svetačkog imena Juraj u hrvatskoj antroponimiji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, 431–447.
- Živković, D. (1992):** *Istorija crnogorskog naroda, tom II. Cetinje, DP »Montex«.*